

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Kristýna Nováková

Reakce na Velkou francouzskou revoluci v Anglii
The Reaction to the French Revolution in England

Praha 2011

doc. PhDr. Martin Kovář Ph.D.

Ráda bych na tomto místě poděkovala Dr Peteru Gurneymu, který mi pomohl především s poslední částí práce týkající se pracující třídy, knihovnici Albert Slonam Library, která šla daleko za své pracovní povinnosti, aby mi pomohla opatřit některé primární prameny a vedoucímu mé práce doc. PhDr. Martinu Kovářovi Ph.D.

ANOTACE

Tato práce se zabývá reakcí na Velkou francouzskou revoluci v Anglii. První část přibližuje vnitřní a zahraniční politiku v Británii v období před pádem Bastily. Dále rozebírá ohlas revolučních událostí na politické scéně spojených s vyhlášením války. Zaměřuje se na tři významné politiky: Williama Pitta ml., Charlese Jamese Foxe a Edmunda Burkea. Závěrečná část se zabývá pozitivním i negativním vlivem revolučních myšlenek na anglická radikální hnutí v první polovině 19. století a nastiňuje názory vybraných radikálů, především Thomase Painea.

This bachelor's thesis deals with the reaction to the French Revolution in England. The first part summarizes the internal and foreign policy of Britain at the period preceding the storming of the Bastille. Then it examines the response to the revolutionary events on the political scene connected with the declaration of the war. It focuses on three significant politicians: William Pitt the Younger, Charles James Foxe and Edmund Burke. The final part is concerned with the positive and negative influence of the ideas of the Revolution on the English radical movements in the first half of the 19th century and the opinions of selected radicals, particularly Thomas Paine.

Edmund Burke, Charles James Fox, Radikální hnutí, Thomas Paine, Velká francouzská revoluce, Veřejné mínění, William Pitt ml.

Charles James Fox, Edmund Burke, French Revolution, Public opinion, Radical movements, Thomas Paine, William Pitt the Younger

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 30. 6. 2011

OBSAH

Anotace	7
Úvod	7
1. Vnitřní politika: politický systém a vnitropolitický vývoj ve Velké Británii v letech 1782-1793	12
1. 1 Politický systém ve Velké Británii v 18. století.....	12
1. 1. 1 Král a jeho kabinet.....	12
1. 1. 2 Parlament.....	13
1. 1. 3 Toryové a whigové	14
1. 1. 4 „Veřejné mínění“	15
1. 2 Politický vývoj ve Velké Británii od 80. let do začátku napoleonských válek.....	16
1. 2. 1 Vnitropolitická krize po Northově rezignaci (1782-1784).....	16
1. 2. 2 První léta Pittovi vlády (1784-1788).....	18
1. 2. 3 Regentská krize (1788-1789)	20
2. Zahraniční politika: Velká Británie a Francie v 18. století	22
2. 1 Obecné tendence britské zahraniční politiky v 18. století	22
2. 2 „Druhá stoletá válka“	23
2.2.1 Od Slavné revoluce do Pittova nástupu (1688-1783).....	23
2. 2. 2 Zahraniční politika Velké Británie vůči Francii od americké války za nezávislost po počátek Velké francouzské revoluce (1783-89).....	26
3. Politická reakce na Velkou francouzskou revoluci	28
3. 1 Velká Británie a Velká francouzská revoluce do počátku napoleonských válek (1789-1793)	28
3. 1. 1 Vyhlášení války	30
3. 2 Revoluce a tři politici	30
3. 2. 1 William Pitt mladší.....	31
3. 2. 2 Charles James Fox	34
3. 2. 3 Edmund Burke.....	36
3. 3 Revoluce a britská politika v 19. století	39
3. 3. 1 Metropolitan Police Act jako příklad legislativy ovlivněné Velkou francouzskou revolucí	40
4. Velká francouzská revoluce a angličtí radikálové	43
4. 1 Velká francouzská revoluce a radikální angličtí radikálové.....	45
4. 1. 1 Thomas Paine.....	45
4. 1. 2 Revoluce a literární radikálové: příklad „Analytical Review“	47
4. 2 Revoluce a radikální hnutí pracující třídy v první polovině 19. století.....	49
4. 2. 1 Radikálové první poloviny 19. století.....	51
4. 2. 2 Chartismus	53
4. 2. 3 Republikáni	55
Závěr	57
Bibliografie: Prameny a literatura	59
I) Vydané prameny	59
II) Odborná literatura.....	59

ÚVOD

G. K. Chesterton kdysi napsal, že největší událostí anglických dějin 19. století byla revoluce, která se nestala. Jakkoliv přehnaný se tento výrok může zdát, pravdou je, že události, které následovaly po pádu Bastily ovlivnily v mnoha směrech budoucí vývoj Anglie. Myšlenky osvícenství a Velké francouzské revoluce se šířily po celém světě, což nemohla změnit ani restaurace Bourbonů ani Vídeňský kongres. Ve státech okupovaných Francouzi byly revoluční myšlenky přímo implantovány do nově vznikajících zákoníků. V zemích jako Anglie, které nikdy dobyté nebyly, se nové ideje šířily nepřímou pomocí tisku, pamfletů, překladů prací revolucionářů apod., nejprve otevřeně, později, když vláda jejich šíření penalizovala, tajně.

Přes tato omezení si revoluční myšlenky našly místo mezi radikály, aby brzy na to byly přijaty širší veřejností. Politické elity měly v podstatě dvě možnosti: buď tyto myšlenky přijmout také, nebo je dále potlačovat. Reakce na Revoluci tak v jistém smyslu stála za celou řadou významných politických rozhodnutí od roku 1789 po celé 19. století. Strach z opakování se historie na opačné straně kanálu La Manche měl zároveň urychlovací i zpomalovací efekt. Urychlovací v tom, že myšlenky inspirovaly anglické radikály a hnutí pracující třídy. Britská vláda byla nucena pochopit, že síla mas se nedá brát na lehkou váhu a někdy je jednoduše nezbytné ustoupit. Na druhou stranu se ale na jakoukoliv změnu od teď hledělo s podezřením, především byla-li iniciována pracující třídou.

Debaty o odkazu Velké francouzské revoluce pokračují s neklesající intenzitou do dnes. Jedni ji a její osvícenský základ velebí jako počátek modernity a mobilní, rovnostářské společnosti a konec aristokratické, monarchistické a církevní tyranie, zatímco jiní vidí pád Bastily jako počátek krvavých lázní a tyranie ve jménu mas a Stalina jako dalšího z řady Robespierů, kterým francouzská inspirace otevřela cestu k moci.

Tato práce se bude zabývat reakcí na Velkou francouzskou revoluci ve Velké Británii, kde vyvolala nejširší diskuzi o politických principech od poloviny 17. století. *„Dospělí lidé nemluvili v té době o ničem jiném než o Francouzské revoluci a*

jejích očekávaných důsledcích,“ komentoval debaty soudobý pozorovatel.¹ Z důvodu objemu diskuze a publikovaných materiálů musela být tato práce nutně výběrová.

Protože pro plné pochopení jakéhokoliv výroku je potřeba znát alespoň přibližně jeho pozadí, budou se úvodní stránky této práce snažit stručně přiblížit okolnosti, ve kterých se tyto reakce zrodily. Zjednodušeně řečeno tedy půjde o to odpovědět na otázku, jak vypadala Velká Británie kolem roku 1789?

Tak komplikovaný problém nelze samozřejmě na tomto omezeném prostoru rozebrat vyčerpávajícím způsobem. Podobu země v době vypuknutí Velké francouzské revoluce navíc přirozeně do značné míry determinovaly předchozí události. Bylo proto nutné vytyčit si určité hranice a rozhodnout se, která témata do práce zařadit. Na následujících stránkách se proto pokusím stručně popsat politickou situaci ve Velké Británii v 18. století, s důrazem na období přibližně od 80. let 18. století do roku 1793.

Tato narativní část práce je rozdělena do dvou kapitol, z nichž první se zabývá vnitřní politikou a druhá se zaměřuje na politiku zahraniční. Protože obě kapitoly jsou chápány jako úvod, jsou psány s ohledem na to, co bude následovat. Nejde samozřejmě o to poskytnout na tomto omezeném prostoru vyčerpávající analýzy, ale jen stručně přiblížit situaci a snad tak umožnit lepší pochopení názorů, které v té době vykrystalizovaly.

Kapitola o vnitřní politice je rozdělena na dvě podkapitoly. První z nich analyzuje britský politický systém v 18. století, jak fungoval po staletích vývoje, kdy se ze zastaralého systému monarchie, který parlamentu přiznával jen velmi omezenou zákonodárnou moc postupně přetvořil v systém vlády oligarchie, kdy parlament do svých kompetencí přebral výkonnou moc a jaksi samovolně vznikl kabinet, jinými slovy vláda, v jejímž čele se ve Velké Británii střídaly dvě strany. Zaměřím se na roybor jednotlivých složek vládního systému, totiž Korunu a kabinet, parlament, formující se politické strany a v závěru také na naprosto nového činitele, který se začal projevovat v druhé polovině 18. století, aby poté opanoval politiku ve stoletích následujících – veřejné mínění.

Druhá podkapitola líčí vlastní politický vývoj v letech 1782-1793. Toto časové období bylo vybráno záměrně, protože umožňuje popsat okolnosti nástupu k moci Williama Pitta mladšího, politika, který se stal v čele britské vlády v letech

¹ CLAEYS, Gregory. *The French Revolution Debate in Britain*, New York, 2007, s. 3.

1783-1801 and 1804-1806 a měl proto zásadní vliv na politiku země za Velké francouzské revoluce. Rozebírá nelehký začátek jeho vlády, boj s opozicí v čele s Charlesem Jamesem Foxem, úspěchy s finančními reformami i neúspěch s reformou parlamentní a vyrovnávání s děním ve Francii, kdy se Velká Británie proti jeho přání byla nucena zapojit do dlouhé a nákladné války.

Druhá kapitola o zahraniční politice se po stručném shrnutí hlavních rysů britské zahraniční politiky 18. století zaměří na vztah ke Francii (opět s ohledem na účel této práce), který se v tomto období dá zjednodušeně charakterizovat jako boj s Francií. Přerušovaná válka mezi Británií (Anglií) a Francií trvala od nástupu Viléma III. na anglický trůn až do porážky Napoleona. Období 1688-1783 bude popsáno velmi stručně, abych se poté mohla zaměřit na poslední desetiletí před vypuknutím napoleonských válek.

Další dvě části analyzují reakci mezi protichůdnými vrstvami společnosti. Třetí část práce se zaměřuje na debatu, kterou události ve Francii vyvolaly na britské politické scéně. Stručně přibližuje důvody vstupu Británie do války a poté se přesune ke konkrétním názorovým vývojem třech významných politických osobností konce 18. století: Williamovi Pittovi ml., Charlesi Jamesovi Foxovi a Edmundu Burkeovi. Tito tři muži byli vybráni nejen pro svůj nepopiratelný politický vliv, ale protože jsou dobrou ukázkou, jak rozdílné názory může jedna a ta samá událost vyvolat. Zatímco Pitt zastával k revoluci pragmatický postoj a podporoval ji dokud nezačala přímo ohrožovat jeho zemi, Fox se stal a zůstal jejím nadšeným obdivovatelem přes oběti, které musel kvůli tomuto obdivu podstoupit, včetně ztráty jeho přítele Burkea, který byl naopak zatvrzelým odpůrcem revolucionářů. Závěr této kapitoly stručně nastíní vliv Revoluce na politiku 19. století a jako příklad legislativy, která by možná bez této zkušenosti nevznikla, rozebere přijetí *Metropolitan Police Act* z roku 1829.

Poslední část práce bude zkoumat, jaký měla Velká francouzská revoluce vliv na anglické radikály 19. století. Přiblíží názory osobností sdružených kolem radikálního *Analytical Review*, Thomase Paina a jím inspirovaná radikální hnutí pracující třídy, na jejichž požadavky měla revoluce pozitivní i negativní dopad. Pozitivní především v ideologickém smyslu, protože myšlenky revolucionářů a osvícenských filosofů a důkaz, že se dají uplatňovat v praxi, sloužil pro reformní hnutí v Británii jako povzbuzení. Negativní pak v tom smyslu, že události ve Francii

vytvořily prostředí podezřívavé ke všem změnám, což značně oddálilo parlamentní reformu.

Pro narativní část pro mě byla nejužitečnějším pramenem přehledně zpracovaná diplomová práce Blanky Augustínové nazvaná *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)* a prameny v ní použité. Protože tato část je v podstatě přehledová, posloužily mi dobře i některé syntetické práce. Na prvním místě musím uvést oxfordskou publikaci přeloženou do češtiny a nazvanou prostě *Dějiny Británie*, která přehledně shrnuje dané období. Dále pro mě byly přínosné některé komentáře obsažené v populární knize francouzského historika André Mauroise *Dějiny Anglie* a také další přehled oxfordského nakladatelství *Understanding Britain: History of the British*, která věnuje mnou zkoumané periodě několik kapitol.

Pro část shrnující vývoj britsko-francouzských vztahů v 18. století jsem čerpala z útlého svazku profesora Aleše Skřivana *Evropská politika 1648-1914*. Protože tato část je v mé práci jen přehledová a nepokouší se o rozsáhlejší rozbor, byla tato učebnice dostačující. Dílčí informace jsem našla v dalších monografiích britských historiků, z nichž zde uvedu jen *George III and William Pitt* Donalda Grove Barnesse rozebírající obtížný vztah mezi těmito dvěma politickými činiteli, objemnou publikaci Petera Juppa *The governing of Britain, 1688-1848: the executive, Parliament, and the people*, která dané období analyzuje do větší hloubky a studii Hannah Barker *Newspapers, politics, and public opinion in late eighteenth-century England* zabývající se především utvářením veřejného mínění v souvislosti se šířením gramotnosti a tisku.

Pro třetí část přibližující názory politiků se dobře hodily biografické monografie jako Evansova útlá publikace *William Pitt the Younger*, Hobhousův poněkud zaujatě (protifrancouzsky) *Fox* nebo Rouseův článek *Burke, Windham, and Pitt*. Citace jsem získala z primárních pramenů jako například *The War Speeches of William Pitt, Reflections on the Revolution in France: and on the proceedings in certain societies in London relative to that event*. Pro kapitolu o *Metropolitan Police Act*, která má ilustrovat vliv, která měla Velká francouzská revoluce na britskou politiku hluboko do 19. století, byla nejdůležitějším pramenem Gartrellova studie *Crime, authority and the policeman-state* vydaná v rámci třetího dílu *Cambridge*

Social History of Britain a také inspirující přednáška doktora Petera Gurneyho na University of Essex.

Poslední část, která se zabývá radikály převážně z řad pracující třídy, čerpala především z převratné práce historika z hnutí „New Left“ E. P. Thompsona *The Making of the English Working-Class*. Tento objemný svazek, poprvé vydaný v roce 1963, radikálně změnil pohled na historii pracující třídy dodávající jí „lidský element“ oproti dřívějšímu vnímání jejích členů jako odlidštěné, lehce manipulovatelné masy. Thompson dokazuje, že tito lidé nebyli pouhými oběťmi historie tvořené úzkou horní vrstvou, ale naopak jejími aktivními tvůrci. Na tuto tezi se snaží navázat i moje práce dávající prostor nejen politikům, ale i radikálům z nižších tříd.

Dílčí informace jsem získala také z monografií, z kterých zde pro příklad uvedu *Thomas Paine: Social and Political Thought* rozebírající myšlenkový vývoj tohoto významného revolucionáře, který se stal modlou anglických radikálů a zprostředkoval jim mnoho myšlenek Velké francouzské revoluce. Kapitola o radikálech přispívajících do magazínu „Analytical Review“ čerpala především z článku Briana Rigbyho *The French Revolution and English Literary Radicals: the Case of the Analytical Review*. Tento článek mě pak navedl na zkoumání dalších děl těchto radikálů jako *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution and the Effect It Has Produced in Europe* Mary Wollstoncraft nebo *Letters on Revolution of France* Thomase Christieho.

1. VNITŘNÍ POLITIKA: POLITICKÝ SYSTÉM A VNITROPOLITICKÝ VÝVOJ VE VELKÉ BRITÁNII V LETECH 1782-1793

1. 1 Politický systém ve Velké Británii v 18. století

V 18. století se o moc ve státě dělili král, vláda a parlament. Toto soužití ale nebylo ani zdaleka harmonické, protože si všechny strany žárlivě střežily svá privilegia. Přesto došlo během období 1688-1815 k výrazným posunům, které v závěru omezily moc Koruny a naopak posílili moc volených zástupců.

1. 1. 1 Král a jeho kabinet

Již dlouhou dobu v zásadě platilo, že král disponoval mocí výkonnou, zatímco parlamentu, rozdělenému na dolní a horní komoru, náleží moc zákonodárná. Nástrojem k uplatňování exekutivy byla pro panovníka v 18. století vláda, jejíž klíčovou institucí byla tzv. Tajná rada (*Privy council*). Členství v radě, které záviselo výhradně na výběru krále, bylo prestižní a často pouze formální záležitostí, a proto se rada dělila na dvě části, totiž nominální, jejíž členové se na správě veřejných záležitostí nepodíleli a faktickou, kterou král naopak pravidelně svolával, a která tak tvořila vlastní kabinet (*Cabinet*) skládající se z nejdůležitějších státních úředníků.

V čele vlády stál první ministr, kterému tradičně náležel úřad prvního lorda strážce pokladu. Úřad premiéra vykryštoval za vlády Jiřího I., který se (také kvůli jazykové bariéře) nezúčastnil jednání kabinetu a potřeboval tak důvěryhodného zástupce. Dalšími posty zajišťujícími místo v kabinetu byly: státní sekretář pro sever (*Secretary of State for the Northern Department*), státní sekretář pro jih (*Secretary of State for the Southern Department*), kteří až do roku 1782 řídili společně zahraniční politiku, lord prezident (*Lord President*), lord strážce tajné pečeti (*Lord Privy Seal*), lord kancléř (*Lord Chancellor*), první lord admirality (*First Lord of Admiralty*) a místokrál v Irsku (*Lord-Lieutenant of Ireland*).²

Nejpozději v šedesátých letech 18. století už kabinet reprezentoval pevnou instituci, která byla králi zatím stále ještě partnerem. Výběr ministrů byl totiž nadále panovníkovým

² BARNES, Donald Grove, *George III and William Pitt, 1788-1806*, London, 1939, s. 2.

prerogativem, přestože musel respektovat různá omezení, především zákaz jmenovat cizince. Ministři tak králi vděčili za své postavení, a proto od nich mohl očekávat loajalitu. Bez jeho důvěry mohla vláda fungovat jen stěží. Vztah ale nebyl zdaleka jednostranný - také král potřeboval ministry k prosazení své politiky, protože je podporovala značná část poslanců.³

1. 1. 2 Parlament

Kromě důvěry krále potřeboval kabinet podporu parlamentu. Zvláště jeho dolní sněmovna nabyła během několikasetletého vývoje na důležitosti, což dokazuje i skutečnost, že počínaje Walpolem zůstávali ministři často v dolní sněmovně, namísto aby se přesunuli k lordům.⁴ Od vydání zákona o Unii z roku 1707 po celé 18. století zůstávalo její složení prakticky stejné. Poslanců bylo 558, z toho 489 bylo voleno v Anglii, 24 ve Walesu a pouze 45 ve Skotsku. V Anglii bylo voleno 80 poslanců ze 40 hrabství (*counties*), 405 poslanců z tzv. *boroughs* (města a městečka) a 4 poslanci z dosud jediných anglických univerzit Oxfordu a Cambridge.

Dolní sněmovna měla různorodější složení než horní a cítila se proto oprávněna prohlašovat se za zástupce britského národa. Moc ale stále byla spojována s vlastnictvím půdy, jejíž rozloha zařazovala do tříd. Nejvyšší třídou byli peerové (*peers*) - nejvýznamnější vlastníci půdy (*landlords*). Pod nimi byli gentry, třída skládající se z baronů (*baronets*), rytířů (*knights*) a *commoners*, kteří sice neměli titul, ale stále patřili mezi gentlemany. V 18. století se už běžně používal pojem „aristokracie“, který zahrnoval jak peery, tak gentry. Aristokracie si měla ještě dlouho udržet dominantní postavení v církvi, armádě a samozřejmě také v obou komorách parlamentu.⁵

Právo vybírat poslance bylo jen pro privilegované. Ve hrabstvích se zakládalo na svobodné držbě půdy (*freehold*), ze které její majitel ročně odváděl daň ve výši 40 šilinků. Volební právo v jednotlivých *boroughs* se lišilo. Zvláště v obvodech s nízkým počtem voličů byl ale výsledek snadno manipulovatelný pomocí tzv. patronátu (*patronage*), kdy Koruna nebo velcí pozemkoví vlastníci získávali hlasy pomocí důmyslně rozdělovaných úřadů a penzí.

³ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 19.

⁴ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 332.

⁵ JUPP, Peter, *The governing of Britain, 1688-1848: the executive, Parliament, and the people*, New York, 2006, s. 58-59.

Patronát se ale především používal k manipulaci poslanců v dolní sněmovně. Nejčastěji ho využíval král a vláda, kteří se tak v podstatě nemuseli příliš obávat o výsledek voleb. I zde platilo, že král postupně ztrácel nad patronátem kontrolu, které se naopak stále více ujímala vláda.⁶ Poslanci kontrolovaní vládou byli známí jako *placemen*. Jejich síla v parlamentu většinou nebyla v množství, ale v ukázněnosti, protože jen málokdy měli vůli hlasovat proti zdroji svých peněz.⁷

Patronát využívali také představitelé mocných aristokratických rodin, což zvyšovalo význam horní sněmovny. Přímá moc lordů tak sice klesala, ale lordové si pomocí patronátu vytvářeli „klientské vazby“ na řadu poslanců, kteří jim vděčili za zvolení do sněmovny a měli proto důvod respektovat jejich zájmy.⁸ Často je navíc pojily příbuzenské vztahy - nejsnadnější cesta synů lordů do vlády vedla právě přes dolní sněmovnu.

Především patronát Koruny byl v 18. století považován za naprosto běžnou praxi a národ si přes tyto praktiky vážil nezávislosti svých poslanců. Většina z nich totiž skutečně nebyla závislá ani na králi ani na členech horní sněmovny. Byly to především poslanci z řad gentry, kteří neměli důvod nehlasovat podle svého svědomí. Na druhou stranu ale cítili hlubokou loajalitu ke králi a jeho vládě, a proti nim se tak postavili jen ve výjimečných případech.⁹

1. 1. 3 Toryové a whigové

Nezávislost poslanců si většina Britů vykládala tak, že nebyli dlouhodobě spojeni s žádnou skupinou, ať už vládní nebo opoziční a měli tak prostor ke svobodnému hlasování. Politická organizovanost, byť jen za účelem prosazení několika společných cílů, byla chápána vesměs negativně. Navzdory tomu ale vlastní politická praxe nutila ke spojování. Většina politických seskupení měla v této době podobu více či méně pevných sdružení, která držela pohromadě různě silnou vazbou k jejich vůdci, který byl často tím jediným pojítkem a v případě jeho úmrtí či jiných nepředvídatelných událostech se skupina rozpadla.¹⁰

O tom, do jaké míry byli toryové (*Tories*) a whigové (*Whigs*) skutečnými politickými stranami a kdy přesně se jimi staly se vedou vášnivé spory. Jisté je, že dvě opoziční skupiny se

⁶ JUPP, Peter, *The governing of Britain, 1688-1848: the executive, Parliament, and the people*, New York, 2006, s. 20.

⁷ RANDLE, John, *Understanding Britain: History of the British*, Oxford 1981, s. 88.

⁸ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 20-21.

⁹ RANDLE, John, *Understanding Britain: History of the British*, Oxford 1981, s. 88.

¹⁰ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 22.

v Anglii vytvořily během vylučovací krize (*Exclusion crisis*) a tuto krizi v různé intenzitě a s různými změnami přetrvaly.¹¹ Politický program těchto uskupení byl velmi volný a výjimkou proto nebyli „přeběhlíci, kterým nedělalo problém ztotožnit se s principy druhé strany.“¹² Toryové se obvykle charakterizují jako loajální k monarchii (i když do poloviny a 18. století s určitými sklony k jakobitismu) a anglikánské církvi, odmítající moc nobility. Whigové měli tendence preferovat vládu monarchy s aristokracií a bývali tolerantnější ke skupinám mimo státní církve.¹³ Jejich status byl jasnější než status toryů především díky šestnácti letům, které strávili v opozici a kdy si pod vedením Rockinghama vytvořili relativně jasný politický program a disciplinovanou členskou základnu.¹⁴

1. 1. 4 „Veřejné mínění“

Ještě na počátku 18. století mělo veřejné mínění v moderním slova smyslu na rozhodování politiků pramalý vliv. Zvolení poslanci se ani necítili povinováni plnit přání svých voličů, kteří byli navíc handicapováni nedostatečnou informovaností. Ta se ale začala zvyšovat v 70. letech, na jejichž konci došlo k radikalizaci veřejného mínění spojenou především s válečnými neúspěchy. Do parlamentu docházely petice a rostl počet shromáždění s politickým podtextem. Radikalizaci měly na konci 80. let ještě posílit odkazy na dění ve Francii.¹⁵

„Veřejné mínění“ do značné míry formoval tisk, který měl v 70. letech 18. století v anglické společnosti už pevné místo. Stále přitom přibývalo čtenářů bez faktického politického vlivu, který ale měly postupně získávat právě skrze médium „veřejného mínění.“ V 18. století se totiž mimo půdu parlamentu vytvořila politická kultura zakládající se na sebevědomí „lidu“ nebo „veřejnosti,“ považující se už ne za pouhé poddané, ale za občany mající legitimní zájem na veřejných záležitostech.¹⁶

Přestože se tak zdálo, že se během 18. století na politické scéně se změnilo jen málo a praktiky Pittovy vlády byly srovnatelné s Walpoleovými, skutečnost byla jiná. Přes pomalý postup reforem totiž „do jazyka, cílů, a dokonce i mechanismu politického života zasahovalo

¹¹ JONES, Clyve, *Britain in the First Age of Party, 1680-1750: Essays Presented to Geoffrey Holmes*, London, 1986, s. 1-3.

¹² MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 333.

¹³ RANDLE, John, *Understanding Britain: History of the British*, Oxford 1981, s. 89.

¹⁴ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 23.

¹⁵ Tamtéž, s. 24-25.

¹⁶ BARKER, Hannah, *Newspapers, politics, and public opinion in late eighteenth-century England*, Oxford, 1998, s. 1-3.

*svým vlivem vědomí toho, že za bezprostřední hranicí světa Whitehallu a Westminsteru se rozprostírá mohutný politický národ.*¹⁷

1. 2 Politický vývoj ve Velké Británii od 80. let do začátku napoleonských válek

1. 2. 1 Vnitropolitická krize po Northově rezignaci (1782-1784)

Na počátku 80. let nacházíme Velkou Británii pod vládou krále z hannoverské dynastie Jiřího III. Jeho snahy vrátit se v čase a posílit královskou autoritu se ukázaly jako nerealizovatelné, protože parlament se nehodlal nechat připravit ani o část moci, kterou v průběhu staletí tak pracně získal. Působily v něm navíc skupiny, které požadovaly ještě větší umenšení pravomocí Koruny. Tím, že vrátil po svém nástupu politickou moc toryům dosáhl Jiří III. jen toho, že si znepřátelil staré whigovské rody.¹⁸

Ani uspořádání parlamentu se ale nepokládalo za dokonalé, jak ukázalo asociační hnutí z let 1779-1780, jehož reformní požadavky ohrožovaly systém konstituce. Ještě dál zašel Christopher Wyvill, který mimo jiné požadoval značné rozšíření volebního práva a tajné volby. Reforma měla v celé zemi značnou podporu, ale přes snahy některých politiků neměla být až do roku 1832 prosazena. Volání po ní pomalu ustávalo, když po vzpamatování se z prohrané války „odstranila pohnutky k reformě prosperita.“¹⁹

Za této situace rezignoval v březnu po dvanácti letech v úřadě první ministr Frederick North. Následovat mělo dvouleté střídání vlád a mužů v jejich čele a s tím spojená politická nestabilita. Důvodem k jeho rezignaci byl především nepříznivý vývoj války s americkými kolonisty.²⁰ Ztráta kolonií tak do jisté míry zachránila v Británii konstituční monarchii, protože neúspěch definitivně ukončil osobní vládu Jiřího III. Po Northově pádu už kabinet nebudou přímo závislé na králi, ale budou „vznikat a padat na přání většiny v Dolní sněmovně.“²¹

Už v březnu 1782 nahradil Northa v úřadu prvního ministra markýz z Rockinghamu, čímž se do vlády po šestnácti letech vrátili whigové. Stabilita jím sestavené vlády měla ale

¹⁷ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 333.

¹⁸ Tamtéž, s. 353-359.

¹⁹ Tamtéž, s. 364-365.

²⁰ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 11-12.

²¹ MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993, s. 342.

ztížené postavení nepříliš nadšeným postojem Jiřího III., který se stále nesmířil s Northovým odchodem a králův postoj vždy ovlivňoval postoj jemu věrných poslanců. Vláda byla navíc oslabována zevnitř a to konkrétně rozpory sekretářů pro jih a pro sever – Foxe a Shelburna o kompetence. Namísto dělení na severní a jižní sféru vlivu vznikly roku 1782 úřady pro zahraniční politiku (Fox) a domácí záležitosti (Shelburne), což ale rozpory neukončilo. Oba sekretáři se například cítili oprávněni vést mírová jednání s Amerikou.

1. července pak zemřel markýz z Rockinghamu a Jiří III. dosadil přes Foxův odpor do úřadu prvního ministra lorda Shelburna. Fox ke královi radosti rezignoval. Na rozdíl od Rockinghama měl Shelburne královi důvěru, ale jeho postavení v Dolní sněmovně bylo přesto slabé. Stále více o sobě ale dával vědět jeho ambiciózní strážce pokladu William Pitt mladší, syn úspěšného prvního ministra Williama Pitta staršího, kterému se podařilo získat řadu příznivců svou angažovaností ve prospěch vládní reformy. Nebyl přitom vyloženě proti králi, větší problém viděl v nespravedlivém a snadno zneužitelném rozdělení poslanců mezi jednotlivé volební obvody.²²

Hlavním úkolem Shelburneova kabinetu byla uzavření míru v Americe. Před vlastním hlasováním měl ale jen malou podporu a potřeboval proto získat hlasy z opozice. Pitt se v únoru 1783 neúspěšně pokusil o vyjednávání s Foxem, se kterým ho pojili proreformní tendence a jejich spojenectví by proto mnozí přivítali. Fox ale takovou alternativu odmítl a místo něho vznikla o několik dní později „skandální aliance“²³ mezi Foxem a jeho starým rivalem Northem. Této koalici se podařilo prosadit pozměňovací návrhy k mírové smlouvě a Shelburne byl 24. února 1783 nucen rezignovat.

Foxovi se tentokrát podařilo prosadit svého kandidáta Portlanda, jehož vláda, ustanovená 2. dubna 1783 ale musela čelit královi odhodlání ji při nejbližší vhodné příležitosti potopit. Ta se naskytla, když v listopadu 1783 Fox předložil návrh zákona o Východoindické společnosti (*The East India Bill*) omezující moc panovníka a znepokojující obchodníky i samotnou společnost. Král ale věděl, že by bylo bezpředmětné podnikat kroky proti vládě bez přijatelné náhrady, a proto nabídl křeslo premiéra čtyřicetiletému Williamu Pittovi, který nabídku předběžně přijal. Poté vyvinul nátlak na Horní sněmovnu, a podařilo se mu docílit toho, že Foxův zákon odmítla. Dolní sněmovna na oplátku schválila rezoluci odmítající podobný panovníkův nátlak jako neústavní. Král poté odvolal Northa a Foxe z úřadů a prvním ministrem jmenoval Pitta.

²² AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 28-44.

²³ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 366.

1. 2. 2 První léta Pittovi vlády (1784-1788)

Pitt zůstal navzdory očekáváním v čele vlády více než dvacet let. Po svém otci zdědil poctivost a přirozenou autoritu a jeho prestiž brzy převážila královu. Jeho programem (a tím i programem toryů) byl „Mír, hospodárnost, reformy.“ Vytvářel vzorné rozpočty, které umožnily umořování státního dluhu. Byl proti whigy prosazované „stranické politice,“ která podle něj omezovala nezávislost hlasování. Opíral se o úzký kruh důvěrníků, mezi které patřili především Henry Dundas a William Wyndham Grenville. Zpočátku byl závislý na podpoře panovníka a nezávislých poslancích. Především vazba na krále, kterému vděčil za své postavení, měla hlavně na počátku Pittovo postavení značně komplikovat. V době králova onemocnění Pitt věděl, že králova smrt by znamenala jeho pád a zachránilo ho jen uzdravení panovníka. Pitt ale přesto nebyl pouhou loutkou. Jeho pozice se postupně zlepšovala, zatímco panovníkův vliv postupně klesal především kvůli jeho nedobrému zdravotnímu stavu.

Pitt nastoupil za velmi nepříznivých okolností, kdy se země vyrovnávala s následky války s kolonisty. Jeho kabinet neměl dostatečnou podporu parlamentu, v němž měla spolehlivou většinu Northova a Foxova opozice. Nový premiér měl navíc velké potíže s obsazováním jednotlivých ministerstev. Za této situace král i někteří členové vlády prosazovali vypsání voleb, což ale Pitt odmítl. Vláda potřebovala vypsát novou pozemkovou daň (*Land Tax Bill*), aby mohla uhradit vysoké výdaje. Toho využívala opozice, aby bránila vypsání nových voleb. Pouze po záruce, že nebudou vypsány, nechala daňový zákon projít.

Fox věřil, že se jeho koaliční opozice brzy vrátí do vlády, ale přecenil svoje síly. Oproti jeho předpokladům totiž Pitt nerezignoval a díky králově podpoře získával sympatie nezávislých poslanců. Kvůli spojenectví s bývalým nepřítelem Northem navíc klesala Foxova popularita mezi lidem. Byl obviněn z útoku na Pittův kočár a nepopulární byla i jeho snaha o výrazné omezení královských práv.²⁴

Země tak postupně byla vtačena do situace, kdy bylo nutné vybrat si mezi dvěma rivaly. Pittovi sympatizanti se přitom stále množili a opozice se tak začala pomalu rozpadat. Dalším hřebíčkem do rakve byla Foxova snaha prosadit nepřijetí pravidelné daně *Munity Bill*. Ten ale byl naprostou většinou schválen, což prokázalo stabilitu Pittovy vlády, která mohla

²⁴ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 69-85

nyní konečně rozpustit parlament a 25. března 1784 vypsat nové volby, ve kterých drtivě vyhrála.²⁵

Po porážce byla Foxova opozice paralyzována a komplikovala své postavení vazbami na následníka trůnu. Pittův nestrannický postoj ale umožňoval jeho bývalým rivalům vstup do vlády, což také mnoho z nich využilo.

Pitt od počátku svého nástupu k moci podporoval parlamentní reformu a roku 1785 vystoupil s návrhem na úpravu rozdělení mezi jednotlivými volebními obvody²⁶ především zrušením snadno manipulovatelných okrsků bez voličů (tzv. *rotten boroughs*), jejichž křesla se měla dát okrskům s početnější populací. Pittovi se ale nepodařilo získat podporu krále ani ministrů, o opozici ani nemluvě, a návrh ve sněmovně neuspěl. Pitt se rozhodl „čekat na příznivější dobu“, ale jeho čekání bylo prodlouženo kvůli Velké francouzské revoluci, kdy situace nebyla reformám v Británii nakloněna.

Pitt musel řešit v situaci v Irsku, která se vyhrotila už v 70. letech v souvislosti s americkou válkou za nezávislost. Země trpěla ekonomickými problémy a její postavení bylo nerovnoprávné, a anglická vláda tu proto byla nepopulární. Poslanci z irského parlamentu přitom mohli spoléhat na podporu whigů a Irům se skutečně podařilo dosáhnout určitých náboženských i obchodních ústupků, především byl roku 1782 zrušen tzv. *Declaratory Act of 1719*, čímž země získala právo na vlastní legislativu a soudnictví. Velký vliv si v irském parlamentu pomocí patronátu udržoval místokrál, kterým Pitt jmenoval Charlese Mannerse.²⁷ Pitt byl ochoten poskytnout zemi ekonomické postavení rovnocenné s Anglií, proti tomu se ale postavili domácí obchodníci.²⁸ Velkou porážku utrpěl v roce 1785, kdy je po obtížném schvalování v londýnském parlamentu odmítl irský parlament.

Rok 1785 byl pro vládu celkově krizový - prohrávala důležitá hlasování a situace se nezlepšila ani v roce následujícím. Pittovo postavení bylo ale natolik pevné, že se jeho protivníci ani nepokoušeli hlasovat o nedůvěře jeho vládě. Členové parlamentu věděli, že jedinou alternativou k Pittovi je Fox, který ale nebyl přijatelný pro krále, a tak by Pittovo odstavení znamenalo jen další vládní krizi.

Přes dílčí prohry zaznamenal Pitt také řadu úspěchů především v oblasti správních a ekonomických reforem. Bylo potřeba snížit státní dluh, způsobený především válečnými výdaji a změnit zneužitelný systém placení úředníků. V roce 1786 Pitt především zřídil tzv.

²⁵ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 32-44.

²⁶ Tamtéž, s. 78.

²⁷ Tamtéž, s. 74-76.

²⁸ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 367.

umořovací fond (*Sinking Fund*), který měl být řízen komisaři odpovědnými pouze parlamentu. Jejich úkolem bylo dohlížet, aby fond nebyl používán k ničemu jinému než ke splácení státního dluhu. To se skutečně dělo až do napoleonských válek, které si vyžádaly další enormní sumy peněz.

Dalším Pittovým krokem bylo zřízení komise pro přezkoumání výdajů všech veřejných úřadů, která byla odpovědná vládě. Nefungovala ale příliš efektivně, a tak vydržela pouze do roku 1789, kdy jí vypršel mandát, dříve než stihla zkontrolovat všechny úřady. Součástí reformy správy byl také boj proti sinekturám – formálním čestným úřadům spojeným s finanční odměnou.²⁹

Pitt se také snažil zvýšit státní příjmy zaváděním nových daní na různé typy zboží, ale i například daň z oken a hlavně spotřební daň na víno a tabák, což se negativně odrazilo na jeho popularitě. Velkým problémem bylo pašeráctví s kterým se Pitt snažil bojovat například tzv. kroužícím zákonem (*The Hovering Act*), který umožňoval konfiskovat pašerácké lodě v okruhu čtyřiceti mil od pobřeží.

1. 2. 3 Regentská krize (1788-1789)

Přes určité výstřelky na počátku své vlády byl Jiří III. pro anglickou společnost akceptovatelným panovníkem a postupně získal značnou popularitu. Neměl ale dobrý vztah se svým dědicem Jiřím, princem z Walesu, který se politicky stále více přikláněl k opozici, což nabylo na významu po propuknutí královny nemoci a následující regentské krize.

Ještě před začátkem krize uzavřel princ tajně skandální sňatek s mladou katolickou vdovou Marií Fritzbertovou, což značně zproblematizovalo jeho postavení jako nástupce. Fox navíc na základě princova dopisu existenci sňatku popřel při projevu v Dolní sněmovně na jaře 1787. Jeho odpor ke sňatku pak poškodil jeho vztah s princem, což bylo příčinnou vážných rozporů mezi whigy.

Královův zdravotní vztah se začal zhoršovat v červnu 1788 a po střídavém zlepšování a zhoršování se v listopadu 1788 naprosto zhroutil. Jeho nemoc, léčená jako šílenství, a jeho dlouhodobá indispozice, značně komplikovaly postavení Pitta a jeho vlády, pro něž byla podpora Koruny jedním ze základních pilířů jejich moci. Šanci naopak dostávala opozice, protože se otevírala eventualita dosazení nebo alespoň regentství jim nakloněného dědice trůnu. Situaci ale komplikovaly rozpory uvnitř strany.

²⁹ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 79-86.

Přesto se její hlavní představitelé dohodly s princem, že bude usilovat o regentství a nahrávaly jim i zprávy o zhoršujícím se zdravotním stavu panovníka. Situaci ale znovu zkomplikoval sám Fox projevem z 10. prosince 1788 v Dolní sněmovně ve prospěch okamžitého regentství prince z Walesu s širokými právy. Toho mohl snadno využít Pitt, aby sněmovnu přesvědčil o Foxově ochotě obětovat práva sněmovny pro zvětšení své vlastní moci. Tvrdil také, že neexistuje dědičné právo na regentství, což mohl pomocí precedentů snadno prokázat.

Foxovo postavení se zhoršovalo, jeho popularita klesala, kolovaly dokonce zprávy o tom, že krále otrávil. Projev z 10. prosince 1788 se navíc nelíbil ani jeho spolustraníků. Předsedou Dolní sněmovny (*the Speaker of the House of Commons*) se poté stal Pittův přítel Grenville. K dovršení Pittova vítězství se králův zdravotní stav začal zlepšovat a březnu 1789 mu sněmovna blahopřála k uzdravení. Opozici naopak zanechala krize těsně před pádem Bastily vnitřně rozloženou.³⁰

³⁰ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 88 – 96.

2. ZAHRANIČNÍ POLITIKA: VELKÁ BRITÁNIE A FRANCIE V 18. STOLETÍ

2. 1 Obecné tendence britské zahraniční politiky v 18. století

V 18. století začala Velká Británie uplatňovat vůči kontinentálním státům politiku usilující o „*udržení evropské rovnováhy pokud možno příznivé britským zájmům*.“³¹ Snažila se proto zabránit tomu, aby kterákoli z velmocí získala na evropské pevnině převahu. Mohla se přitom opírat o svou námořní a ekonomickou sílu. Ta jí umožňovala platit vysoké subsidie spojencům, aby bojovali zejména proti těm, kteří ohrožovali britské obchodní zájmy. Subsidie se vyplácely jednak formou půjček, jednak přímými dary, což ale v praxi nebyl velký rozdíl, protože válečné půjčky nikdo nikdy nesplácel.

Přes tyto tendence se britské parlamenty 18. století obecně snažily kontinentálním válkám vyhnout.³² Od roku 1714 ale musely čelit tlakům nového britského krále a hannoverského kurfiřta Jiřího I. prosazujícího vojenské zásahy v Evropě, zejména pokud byly v zájmu Hannovera.³³ Tyto vazby ale otupil čas a pro Jiřího III. bylo o padesát let později rodové kurfiřtství „*jen vzpomínka*.“³⁴

Británie neměla předpoklady stát se evropským hegemonem. Převaha na moři ji sice zajišťovala neproniknutelnou obranu, umožňovala rychlé přemísťování vojsk a omezování plavby nepřátelských lodí, ale trvale ji znevýhodňoval relativně malý počet obyvatel (v roce 1780 necelých 13 milionů)³⁵, neexistence velké stálé armády a také zájmy mimo vlastní Evropu.

V zámoří v 18. století nešlo ani tak o zabírání obrovských území, ale o obchodní privilegia a opěrné body.³⁶ Na rozdíl od Francie Británie na svých koloniích „*vášnivě lpěla*“³⁷ a byla pro ně ochotna mnoho obětovat, přestože politika v zámoří nebyla v 18. století chápána jako prvořadá.³⁸ Měla navíc větší předpoklady stát se koloniální velmocí a to ze tří důvodů. Za prvé jako ostrovní země nemusela vynakládat prostředky na pozemní armádu, jejíž

³² SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha 1999, s. 62.

³³ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 324.

³⁴ MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993, s. 335.

³⁵ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 375.

³⁶ SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha 1999, s. 62.

³⁷ MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993, s. 329.

³⁸ LEHMAN, Bruce P., *Colonial Wars and Imperial Instability, 1688-1793*, in: P. J. Marshall, ed., *The Oxford history of the British Empire: The eighteenth century*, Oxford 2001 s. 184.

neexistence ji možná znevýhodňovala v bojích v Evropě, ale umožňovala jí vynakládat enormní částky na loďstvo. Za druhé, systém zdanění umožňoval vybírat výdaje na válku i od vyšších vrstev a za třetí byly kolonie podporovány londýnskými obchodníky.³⁹

Vedení zahraniční politiky náleželo tradičně panovníkovi. Zákon o nástupnictví (*Act of Settlement*) vydaný s ohledem na blížící se nástup cizí dynastie sice stanovoval, že „lid není povinen bojovat ve válce na obranu jakéhokoliv území, které nepatří Koruně bez souhlasu parlamentu,“ v praxi se ale nic zásadního nezměnilo ani za vlády Anny ani po nástupu hannoverské dynastie. Parlament nadále neusiloval o přímou kontrolu zahraniční politiky, ale tím, že disponoval finančními prostředky si uchovával alespoň vliv nepřímý.

Nástrojem pro vykonávání zahraniční politiky byly pro panovníka státní sekretář pro sever (*Secretary of State for the Northern Department*) a státní sekretář pro jih (*Secretary of State for the Southern Department*), který se staral o koloniální záležitosti.⁴⁰ Zastávali roli prostředníků mezi vládou a diplomaty. Často mezi nimi docházelo ke sporům o moc, a tak se od systému „dvou ministrů zahraničí“ roku 1782 upustilo a nahradili je sekretář pro domácí a koloniální záležitosti (*Secretary of State – home and colonial affairs*, později *Home Secretary*) a státní sekretář pro zahraniční záležitosti (*Secretary of State – foreign affairs*, později *Foreign Secretary*), který ale musel vždy respektovat rozhodnutí panovníka a premiéra.⁴¹

2. 2 „Druhá stoletá válka“

2.2.1 Od Slavné revoluce do Pittova nástupu (1688-1783)

Od Slavné revoluce, kdy s nástupem Viléma III. na anglický trůn skončilo období profrancouzské politiky uplatňované Stuartovskými králi, byla Francie opět britským nepřítelem číslo jedna. Nizozemský a anglický král Vilém strávil většinu svého života bojem s francouzským králem Ludvíkem XIV. a tento trend se udržel i po smrti obou rivalů. Z války o španělské dědictví vyšla Anglie vítězně. Francie byla finančně vyčerpaná, její loďstvo zničeno. V průběhu následujících desetiletí se jí ale díky obrovským lidským i materiálním zdrojům podařilo regenerovat se a stát se opět nebezpečným soupeřem⁴²

V první polovině 18. století byli základními cíli britské zahraniční politiky obrana hannoverského nástupnictví proti sympatizantům katolických Stuartovců a udržení obchodních

³⁹ MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993, s. 334-335.

⁴⁰ ROBINSON, Howard, *The Development of the British Empire*, Boston, 1922, s. 438.

⁴¹ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 45.

⁴² SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha 1999, s. 62-67.

pozic. Oba tyto cíle Francie stále ohrožovala. Jakub Stuart tu měl řadu sympatizantů, což znepokojovalo Brity, kteří se proto snažili získat staré spojence. Byly uzavřeny smlouvy s Rakouskem a Nizozemím, čímž se Francie ocitla v podstatě v izolaci.

Nepřátelské postoje se na čas změnily, když byla z francouzské iniciativy roku 1716 podepsána smlouva o francouzsko-britském spojenectví.⁴³ Tato aliance vydržela celkem 15 let a byla jedinou odchylkou z období mezi Slavnou revolucí a napoleonskými válkami, které historikové někdy nazývají „novou stoletou válkou,“ ve tentokrát nešlo o ovládnutí Francie, ale o vybudování světové říše. V obou zemích přitom byla aliance s tradičním nepřítelem značně nepopulární. Faktem ale bylo, že dokud byly Francie a Británie spojenci, byly schopny „*vnutit svou vůli zbytku Evropy.*“ Přes řadu úspěchů se ale zájmy obou zemí znovu rozešly a roku 1731 se aliance rozpadla.

Francii se poté během 30. let podařilo obnovit svou převahu v Evropě i pozice v říši. Tomuto vývoji napomohla i britská neutrální zahraniční politika, poznamenaná problémy na domácí scéně. Příkladem byla válka Francie s Rakouskem, vyhlášená roku 1733, do které se Británie přes naléhání svého spojence odmítla zapojit, což umožnilo Francii získat zpět své diplomatické postavení a zhoršilo to britsko-rakouské vztahy. Británie se tak dostala do izolace, poklesl i její obchod ohrožovaný francouzskou konkurencí. Vztahy obou velmocí přitom stále více ovlivňovaly konflikty v koloniích.

Ve 40. letech Francie nadále zvyšovala napětí, což Británii přimělo k důraznější zahraniční politice. Nejprve kvůli sporům o obchodní privilegia vyhlásila roku 1739 válku Španělsku, do které se o rok později s malými úspěchy zapojila i Francie. Tzv. válka o Jenkinsovo ucho ale byla brzy zastíněna válkou o dědictví rakouské, ve které Francie a Británie opět stanuly na opačných stranách.

Iniciátor války Prusko si už roku 1739 získalo podporu Francie proti císaři v otázce nástupnictví ve vévodstvích Jülich a Berg. Po vypuknutí slezské války se Francie po váhání zapojila proti starému nepříteli - Habsburkům. Velká Británie byla jedinou velmocí na straně Rakouska, jehož rozpad nemohla dopustit, protože by znamenal posílení Francie. Řada poslanců navíc chápala pomoc Marii Terezii jako morální povinnost a odhlasovali proto finanční i vojenskou podporu.⁴⁴ Jiří II. se navíc obával o své hannoverské kurfiřtství.⁴⁵ Během dvou slezských válek dosáhla Francie několika úspěchů, z nichž především postup v Jižním Nizozemí Británii přímo ohrožoval. Nedokázala je ale patřičně využít a to ani za situace, kdy

⁴³ SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha 1999, s. 67-69.

⁴⁴ Tamtéž, s. 70-102.

⁴⁵ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 335.

se Británie musela bránit jakobitskému povstání ve Skotsku. Bojovalo se i v koloniích, ale britská námořní převaha umožnila blokovat francouzský obchod, což zemi značně vyčerpávalo. Na druhou stranu válečné výdaje se stávaly neúnosnými i pro Británii, a tak země prozatím roku 1748 uzavřely mír založený do velké míry na status quo.⁴⁶

Následujících osm let míru v Evropě přetrvávalo mezi Francií a Británií zřetelné napětí, které se projevovalo především v zámoří. Obě země se ale snažily udržet mír, protože potřebovaly čas na regeneraci, ale kolonisté z Nového světa jim to neumožnili. Mezi Brity a Francouzi tu docházelo k častým srážkám kvůli půdě, což donutilo jejich metropole vyslat do Ameriky jednotky. Hrozilo přenesení konfliktu do Evropy, a proto obě země hledaly podporu mezi velmocemi. Při tom ale došlo k tzv. diplomatické revoluci, kdy si Británie a Francie prohodili spojence. Francie podepsala spojeneckou smlouvu s Rakouskem, zatímco britští politikové se s ohledem na Hannovera přiklonili k dohodě s Pruskem. Přes snahy o kompromis vyhlásila nakonec roku 1756 Británie Francii válku.⁴⁷

V tzv. sedmileté válce, která následovala, bojovaly Francie a Británie především v zámoří. V první řadě díky úsilí Williama Pitta staršího skončil boj porážkou Francie. Ministr prosadil poskytování subsidií Prusku, které tak zaměstnávalo Francii na kontinentě a bránilo jí poslat všechny síly do Indie a Ameriky. Britové upevnili svou námořní převahu, což jim umožnilo odříznout francouzské kolonie od mateřské země a dobýt rozsáhlá území v Indii i v Americe. Mírové rozhovory byly zahájeny po nástupu Jiřího III. roku 1760, ale byly brzděny Pittem, který prosazoval co nejtvrďší podmínky. Jednání se tak hnula z místa až po jeho odstoupení v roce 1761. Konečná mírová smlouva podepsaná až roku 1763 potvrzovala drtivé vítězství Británie, která „vyhrála doposud nejvýznamnější válku ve svých dějinách.“⁴⁸ Až na několik ostrůvků nezbylo z francouzské koloniální říše nic a značně poklesla její prestiž v Evropě, zatímco Británie si otevřela cestu k získávání dalších území.⁴⁹

Na kontinentu ale Británie nedokázala vítězství plně využít. Ještě před koncem války skončilo s utnutím subsidií její krátké spojenectví s Pruskem a najít nového spojence se jí nedařilo také proto, že oslabení Francie ubralo motivaci kontinentálních států k vytváření nových velkých aliancí. V 70. letech se proto věnovala hlavně domácím a koloniálním záležitostem.

⁴⁶ SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha 1999, s. 91-102.

⁴⁷ Tamtéž, s.102-110.

⁴⁸ Tamtéž, Praha 1999, s. 117.

⁴⁹ Tamtéž, Praha 1999, s. 113-116.

Příležitost odčinit svou porážku dostali Francouzi za americké války za nezávislost, kdy jejich finanční a vojenská pomoc kolonistům sehrála rozhodující roli. Pro Británii byl konflikt největší pohromou 18. století, když z potlačování vzpoury narostl do podoby totální války proti oběma bourbonským monarchiím i Nizozemí.⁵⁰ Válečné nadšení, které celou Francii zachvátilo i fakt, že francouzský král byl ochoten podpořit republiku proti monarchii, byly další ukázkou hluboce zakořeněné nenávisti k Británii. Do války šla Francie i přes katastrofální finanční situaci a dovršila tak jejich zkázu, což mělo otevřít cestu k Revoluci. Svou misi ale splnila a mírovou smlouvou uzavřenou ve Versailles ztratila Británie všech třináct bohatých kolonií.⁵¹

2. 2. 2 Zahraniční politika Velké Británie vůči Francii od americké války za nezávislost po počátek Velké francouzské revoluce (1783-89)

Prohra ve válce s americkými kolonisty a fakt, že se do konfliktu zapojila Francie po další desetiletí výrazně ovlivňovala zahraniční politiku Británie. Země nutně potřebovala obnovit svou autoritu na kontinentě oslabenou prohranou válkou. Ta totiž ukázala, jak obtížné je pro Británii čelit spojeným silám Francie, Španělska a Nizozemí, které se o dost méně úspěšně zapojily do bojů po boku Francie.

Po problémech s obsazením úřadu ministra zahraničí se jím nakonec přes malé zkušenosti stal lord Carmarthen, který zůstal na tomto postu do roku 1791. Zahraniční politiku země řídil s podobně nezkušeným Pittem a samozřejmě s Jiřím III. Carmarthen se pro případ dalšího konfliktu s Francií snažil získat v Evropě spojence. Musel se přitom vyrovnávat s faktem, že Británie nebyla po období střídání vlád pokládána za spolehlivého partnera. Carmarthenovo úsilí směřovalo k odstranění následků „diplomatické revoluce“ - tedy obnovení spojení s Rakouskem a naopak narušení jeho vazby na Francii. Tento plán ale nakonec pohřbila iniciativa Jiřího III., který roku 1785 prosadil uzavření smlouvy o Spolku německých knížat s Pruskem. Podobně se Carmarthen pokoušel získat zpět dalšího tradičního spojence, totiž Nizozemí, což se mu podařilo, když se roku 1788 Spojené nizozemské provincie připojily k alianci s Pruskem.

Pitt sice proti politice ministra zahraničí nic nenamítal, ale jeho hlavním cílem bylo udržet mír. Obnovení prestiže impéria chtěl dosáhnout především zlepšením jeho finanční situace. Toho skutečně dosáhl svými reformami, ale věděl, že další kontinentální války by

⁵⁰ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 364.

⁵¹ MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993, s. 339-341.

mohly pro zemi znamenat finanční katastrofu. Z tohoto důvodu přes neshody obou zemí v Nizozemí a v Indii prosadil roku 1786 uzavření obchodní smlouvy s Francií rušící řadu cel a bránil Carmathenovi v agresivnějším jednání. Nenadšené přijetí smlouvy na obou stranách bylo ale jen další ukázkou trvalé animosity. Opatrné zlepšování vztahů pak přerušil pád Bastily.⁵²

⁵² AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 48 – 67.

3. POLITICKÁ REAKCE NA VELKOU FRANCOUZSKOU REVOLUCI

3. 1 Velká Británie a Velká francouzská revoluce do počátku napoleonských válek (1789-1793)

Události ve Francii od roku 1789 měly na Británii velký dopad. Mimo jiné francouzská revoluce „přispěla k preciznějšimu vymezování názorů, čímž urychlila proces vytváření moderních politických stran.“ Podobný ohlas měla i ve veřejnosti, která se stále více podílela na politickém životě – byly vydávány pamflety, zakládány spolky, britští radikálové si dopisovali s francouzskými revolucionáři atd. Mnoho příznivců si revoluce získala zejména v prostředí vyšších a středních vrstev, ale jejich počet ubýval zejména po vypuknutí války v roce 1793. Do pozitivních i negativních reakcí se přitom často prolínaly komentáře k situaci v Británii a logicky docházelo také ke srovnávání.

Britové se obávali narušení svého společenského řádu a vypuknutí anarchie, což se odráželo i v chování politiků. Parlamentní reforma byla odložena na neurčito. Reformní hnutí sice vypuknutím revoluce získalo silný impulz, ale v atmosféře strachu z revoluční nárady neměli jejich návrhy šanci uspět. „Většina politiků odmítala zásahy do stávající ústavy z obavy, aby neoslabili základy společenského uspořádání v okamžiku hrozících vnitřních nepokojů.“⁵³

Strach se šířil ve všech vrstvách společnosti a v letech 1792-3 vedl ke vzniku tzv. loajálního hnutí obhajujícího stávající řád, které chtělo potírat vydávání buřičských textů apod. Není přitom jasné, zda hnutí vzniklo z veřejné iniciativy nebo přičiněním politiků.

Přes přetrvávající radikální hlasy nepřikročil Pitt k výrazným represím. Věděl, že veřejné mínění chce zastavení rozšiřování revolučních myšlenek, ale proti drastickým zákrokům by protestovalo. Roku 1792 vydal král prohlášení proti radikálním tiskovinám a s některými autory byly zahájeny procesy, které ale často končily osvobozením. Tvrdší postup zahájila vláda až v pozdějších letech, kdy narůstaly protesty proti válečným výdajům.

⁵³ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 124.

Po překonání regentské krize se výrazně zlepšilo Pittovo postavení. Podařilo se mu dosadit do ministerských křesel „svoje lidi.“ Pokoušel se rozšířit řady svých spojenců, a proto v roce 1792 pokusil získat další zástupce opozice, což se mu v několika případech podařilo. Král po uzdravení o politiku projevoval menší zájem, opozici rozkládaly spory a situace stále více směřovala k odštěpení jejího konzervativního křídla.

Radikální křídlo opoziční strany se od konzervativního lišilo zejména postojem k parlamentní reformě, k obchodu s otroky a k osobám mimo státní církve. Spjoval je především odpor proti Pittovi a vlivu krále. Francouzská revoluce ale zviditelnila hlavně rozdíly, což prohlubovalo rozkol ve straně. Fox byl obdivovatelem revoluce a jeho nadšení nenarušily ani pozdější násilnosti. Druhá vůdčí osobnost opozice Porthland byl k událostem ve Francii výrazně skeptičtější. Téměř až fanatickým odpůrcem byl Burke, kterého jeho postoj dohnal až k demonstrativnímu ukončení přátelství s Foxem a přechodu do vládní strany.

Přes Foxovu snahu zabránit rozkolu se v roce 1792 začala utvářet „třetí strana“ laděná protirevolučně, ale stále ještě nepodporující vládu, přestože souhlasili s jejím vyhlášením války Francii roku 1793. Větší část opozice ale přes „ideový rozkol“ zůstala jednotná. Další vývoj ve Francii ale přesvědčil Porthlanda v nutnosti poskytnout vládě určitou podporu, ve prospěch čehož pronesl ve sněmovně roku 1792 projev. Až do vstupu Británie do války se ale bránil přerušení spojenectví s Foxem. Poté už ale neviděl jinou alternativu než přijetí Pittova plánu široké koalice. Na počátku roku 1794 tak spojenectví Foxe a Porthlanda skončilo.

Během roku 1794 byla zformována nová vláda. Rozhodující slovo zůstávalo Pittovi, ale Porthland obdržel důstojné místo státního sekretáře pro domácí záležitosti. Whigové měli navíc spravovat Irsko. Fox válku s Francií odsuzoval. Jeho skupina byla sice v dolní sněmovně osamocená, ale jednotná. Tím, že přišla o Porthlandovo křídlo už nemusela ale brát ohledy na konzervativní názory a mohla si vytvořit jasný a radikálnější program, jehož pilíři byly podpora snah o zrušení otroctví a omezení restrikcí náboženských odpadlíků, parlamentní reforma, a samozřejmě také odpor k válce. Tyto základní body zůstaly pro stranu whigů platné po celé 19. století. Svě odpůrce označovali jako „torye“, což Pitt sice odmítal, ale toryové 19. století se považovali za jeho pokračovatele.⁵⁴

⁵⁴ AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005, s. 111-130.

3. 1. 1 Vyhlášení války

Přes počáteční sympatie veřejnosti a některých politiků k dění ve Francii bylo důvodů k válce mnoho. Nová francouzská republika svou agresivní politikou ohrožovala evropskou rovnováhu i postavení Británie. Byly tu také ideologické důvody, proto lze válku revoluční Francie a Evropy vnímat jako boj „*rozdílných pohledů na politickou organizaci společnosti*.“⁵⁵ V Evropě působili francouzští imigranti, které se snažili získat evropské dvory pro intervenci. Po neúspěšném pokusu krále o útěk navrhlo Rakousko počátkem roku 1791 vydání společné deklarace evropských států. Mnohé státy včetně Británie ale zatím nebyly intervenci nakloněni.

Francie nakonec evropské monarchy předběhla a sama vyhlásila 1. března válku Rakousku, do které se 21. května zapojilo i Prusko. Režim ve Francii se v reakci radikalizoval, byl sesazen král, zvolen Konvent a vyhlášena republika. Francouzská armáda dosáhla řady nečekaných úspěchů. Británie navzdory tomu vyhlásila v dubnu 1792 neutralitu. Pitt, toužící po zachování míru, strpěl obsazení Antverp i prohlášení Konventu, že brzy pomůže radikálům v Anglii. Byla to až poprava francouzského krále a otevření Šeldy u Antverp, mající za cíl zničit nizozemské přístavy,⁵⁶ které v Británii definitivně změnily „*optimistickou blahosklonnost v otevřené nepřátelství*.“⁵⁷ Británie dala dohromady velkou koalici evropských států a vyhlásila Francouzské republice válku. Pitt doufal v krátké tažení, ale válka měla trvat přes dvacet let a stát se tak nejdelším tažením, kterého se Británie účastnila od 15. století a nejdražším zápasem, který do té doby bojovala.⁵⁸

3. 2 Revoluce a tři politici

Reakce britské vlády na události ve Francii je dobře známá především kvůli výraznému dopadu její zahraniční politiky na zbytek Evropy. Jak bylo řečeno v předchozí kapitole první ministr Pitt se zpočátku snažil udržet neutralitu a nepřipojil se k první koalici, která se zformovala po neúspěšném útěku královské rodiny. První pokus o intervenci tak byl sice neúspěšný, ale následné první období teroru spojené s vyhlášením republiky a popravou

⁵⁵ SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha 1999, s. 133.

⁵⁶ MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993, s. 346.

⁵⁷ Tamtéž, s. 344.

⁵⁸ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 46.

Ludvíka XVI. vedlo k změně postoje Británie, která se, po ohrožení Nizozemí, do války zapojila, aby se pak stala spojovacím článkem všech budoucích koalic až do bitvy u Waterloo 1815.

Koalice byly v tomto případě klíčové – Anglie nebojovala s Francií bez spojení od dob Lancasterů a i přes Pittovi reformy její ekonomika stále ještě trpěla následky katastrofální války v Americe.⁵⁹ Válečná strategie navazovala na osvědčenou praxi, která spočívala na materiální i vojenské podpoře evropských spojenců, přímých útocích na Francii, využití námořní síly k napadání francouzských kolonií, především v Karibské oblasti a s tím spojené ohrožování francouzské ekonomiky a podpoře oponentů revoluce ve vlastní Francii.⁶⁰

William Pitt ml., kterému nyní nepřekážela opozice ani král, se mohl plně soustředit na porážku Francie. Přestože měl ale většinovou podporu, byla válka a situace na kontinentě po celou dobu čile diskutována příslušníky všech vrstev společnosti, což samozřejmě zahrnovalo i členy vlády. Válka proti Francii byla do značné míry ideologická, jinak řečeno byla konfliktem rozdílných názorů na nejlepší politické uspořádání.⁶¹ Cílem následujících třech podkapitol je přiblížit postoj třech mužů, vybraných nejen pro svůj politický vliv, ale také pro diametrální rozdílnost jejich postojů k identickým událostem.

Jak bylo popsáno výše, postoj Williama Pitta se vyvinul z optimistického očekávání v zaryté nepřátelství, které sdílel s Edmundem Burkem, jehož nenávisť k Velké francouzské revoluci hraničila s posedlostí. Charles James Fox na druhé straně revoluci slepě obdivoval přes neblahé důsledky, jaké to mělo na jeho stranu. Následující text se pokusí nastínit názory těchto tří mužů blíže.

3. 2. 1 William Pitt mladší

To, jaký bude postoj prvního britského ministra k událostem ve Francii bylo v danou chvíli rozhodující. Jak už bylo několikrát zmíněno, Pitt na počátku s revolucionáři sympatizoval. Kromě jiného doufal, že tradiční nepřítel bude revolucí paralyzován.⁶² Věřil, že zmatek v zemi je jen dočasný a Francie si brzy zvolí demokratické uspořádání podobné britskému. Problém byl, že Pitt, obdobně jako mnoho jeho současníků, revoluci plně

⁵⁹ HOLLAND ROSE, J., Burke, Windham, and Pitt, in: *The English Historical Review*, Vol. 27, No. 108 (Oct., 1912), s. 702.

⁶⁰ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 46.

⁶¹ SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha 1999, s. 133-164.

⁶² EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 44.

nerozuměl a nepředvídal její sílu.⁶³ Ještě roku 1792 tak ve svém rozpočtu navrhoval snížení výdajů na obranu země⁶⁴, sdělující parlamentu, že „v historii naší země bezpochyby nebyla doba, kdy bychom na základě situace v Evropě mohli očekávat patnáct let míru, tak jako můžeme nyní.“⁶⁵ Bohužel se jednalo jen o zbožné přání.

Pittovi se jako mírovému ministrovi dařilo, státní příjmy a obchod rostly a kdyby mír vydržel, Británie by se mohla těšit z téměř zázračného ekonomického ozdravení. Po ohrožení britského spojence Nizozemí se ale neutralita ukázala jako neudržitelná. Otevření Šeldy pro lodě všech národů obhajovali Francouzi doktrínou přirozených práv, zatímco Britové a Nizozemci to viděli jako porušení mezinárodních smluv. V zásadě se ale jednalo spíše o pragmatictější zájmy než o principy. Když tak roku 1793 vyhlásila Francie Británii válku, nešlo pouze o zásady, ale také o další kolo boje mezi Francií a Anglií o vliv v této oblasti. Pitt nevstupoval do války kvůli ideologii, ale protože porážka Francie byla v britském strategickém a obchodním zájmu.⁶⁶ Cílem boje pro něj byla obnova rovnováhy sil v Evropě, ne potlačení zla revoluce.⁶⁷

Válečný nepřítel se ale automaticky stával také ideologickým nepřítelem a ti, kteří otevřeně podporovali myšlenky francouzských revolucionářů se ocitli v obtížné pozici. Situaci jim neulehčila ani Francie, která při vyhlášení války otevřeně vyzývala britský lid k povstání proti tyranské vládě. Jeden z nejznámějších příkladů radikálů této doby je případ *London Corresponding Society*, organizace vedené především řemeslníky vyznávající ideje Thomase Paina a francouzské revoluce a požadující parlamentní reformu v jejím demokratickém duchu. Taková volání ale nebyla ojedinělá. Radikalismus se díky francouzskému příkladu stal rozšířenější než kdy dříve.

Pitt tak byl nucen kromě války v Evropě vést také ideologický zápas doma. Věřil sice ve vládu ve jménu lidu, ale to neznamenalo, že by vláda měla být navržena nebo snad přímo zodpovědná lidu, jak doporučoval Paine. Reforma, dokud ji podporoval, měla být navržena stávající vládnoucí elitou, ne radikály z řad pracujících mas. Co si mohli dovolit vyslovit

⁶³ HOLLAND ROSE, J., Burke, Windham, and Pitt, in: *The English Historical Review*, Vol. 27, No. 108 (Oct., 1912), s. 702.

⁶⁴ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 44.

⁶⁵ „Unquestionably there never was a time in the history of this country when, from the situation of Europe, we might more reasonably expect fifteen years of peace, than we may at the present moment.“ COUPLAND, R. (ed.), *The War Speeches of William Pitt*, Oxford, 1915, s. 16.

⁶⁶ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 45.

⁶⁷ HOLLAND ROSE, J., Burke, Windham, and Pitt, in: *The English Historical Review*, Vol. 27, No. 108 (Oct., 1912), s. 703- 704.

aristokraté, znělo Pittovi z úst chudých jako nebezpečné. První ministr věřil ve stávající řád, který radikálové, podle jeho názoru, ohrožovali. Věřil, že zemi musí vládnout zodpovědní, vzdělaní a zkušení muži z vyšší vrstvy a ne radikálové, disponující pouze abstraktními ideály.⁶⁸

Pittovi obavy z radikalismu sdílela celá vyšší vrstva. Šířil se strach, že se revoluce přenesou do Británie. Pittovi nezbývalo než zakročit. Mezi léty 1792-1801 byla přijata legislativa potlačující svobodu projevu a shromažďování. Byly vydány královské proklamace proti spisům propagujícím revoluční myšlenky. Roku 1794 byla přijata opatření (*Habeas Corpus Amendment Act*, 1794-95 a 1798-1801) v souladu s nimiž mohli být radikální političtí vůdci zatčeni bez konkrétních obvinění pouze na základě podezření. To, spolu s ekonomickým poklesem, vyvolalo ve společnosti napětí. Když pak roku 1795 byli na králův vůz házeny kameny, byla v atmosféře strachu přijata legislativa rozšiřující definici zrady, v praxi zakazující veřejná setkání organizovaná na podporu reformy (*the Seditious Meetings and Treasonable Practises Act*). Represálie byly vedeny důsledně a válka, prezentována jako patriotická, získávala stále víc sympatií. Hlasy volající po reformě tak roku 1815 vesměs utichly.

Jak je možné, že Pitt, známý jako liberální a proreformní politik dopustil, aby tyto zákony prošly? Jak si je mohl morálně obhájit někdo, kdo prohlásil, že „*potřeba je obhajobou každého přestupku proti svobodě. Je argumentem tyranů; a vírou otroků.*“⁶⁹ Vysvětlením je specifická situace, ve které se země ocitla. Jeho víra v potřebu parlamentní reformy byla zastíněna strachem ze zhroucení společenského řádu. I samotný pojem „reforma“ byl nyní v souvislosti s revolucí ve Francii spojován s širší demokracií a republikanismem. Touha po spravedlivějším rozdělení sedadel parlamentu byla převýšena touhou zachovat pořádek v zemi.⁷⁰

Otázka, nakolik byla zákony opresivní navíc nemá tak jednoznačnou odpověď, jak by se mohlo na první pohled zdát. Existují důkazy, že boj proti radikalismu měl v době napoleonských válek širokou podporu ve všech vrstvách společnosti. Někteří historikové se přiklánějí k názoru, že v 90. letech 18. století byl „populární konzervatismus“ dominantním systémem hodnot. V celé Anglii patriotické společnosti přitahovali více než ty radikální. Do

⁶⁸ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 56-57.

⁶⁹ „*Necessity is the plea for every infringement of human freedom. It is the argument of tyrants; it is the creed of slaves.*“ PITT, William, *The speeches in the House of Commons: in four volumes: Volume I*, London, 1806, s. 91.

⁷⁰ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 54-55.

armády se hlásili dobrovolníci. Radikálové se sami stávali oběťmi mas. Vzrostla popularita krále. Těmto náladám samozřejmě napomáhala propaganda, snažící se očernit radikály sympatizující s Velkou francouzskou revolucí a podporující myšlenku, že ten, kdo miluje svou zemi, musí milovat i její vládu.⁷¹ Tato situace pak byla příznivá pro Pittovu válku s Francií.

3. 2. 2 Charles James Fox

Fox hned od počátku viděl revoluci jako počátek nové svobody, nové a slavnější éry lidstva. Už několik dní po pádu Bastily ji vítal jako „*nejskvělejší událost, která se kdy na světě stala.*“⁷² Ukázal tak, že jeho pověstné anti-francouzství nemá nic co dělat s Francií samotnou, ale s Bourbony, které nenáviděl jako největší rivaly jeho země. Jeho postoj může překvapit s přihlédnutím na značný počet přátel, který měl mezi francouzskými aristokraty. Dalek toho, že by si přál, aby skončili pod gilotinou, vítal Fox revoluci jako známku vnitřní slabosti největšího soupeře Anglie.

Svůj soud vyslovil Fox překotně spolu s dalšími dychtivými komentovat soudobé události. Poněkud udivující je ale věrnost s jakou se svého prvního dojmu držel. Ani jakobíni ani Napoleonův konzulát ani císařství neotřáslu Foxovým přesvědčením o „*nejskvělejší události.*“ Zatímco jiní, zděšení násilím a anarchií a obávající se revoluce v Anglii brali své pochvalné výroky rychle zpět, Fox trval na svém.⁷³

Dnes, když Velká francouzská revoluce došla jistého očištění a její teror byl v jistém smyslu zastíněn jejím nepopiratelným přínosem, může Foxův postoj spíše najít sympatie. Nadále se ale můžeme setkat s názory, které zřejmě zastávala většina současníků, totiž že „*abstrakce svobody ho [Foxy] přitahovala víc než realita... spekulativní práva lidstva ho zajímaly víc než skutečně špatnosti. Svoboda se stala jeho bohyní bez ohledu na to, jaké zločiny byly v jejím jménu páchány.*“⁷⁴

⁷¹ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 58-61.

⁷² „*The greatest event it is that ever happened in the world.*“ MITCHELL, Leslie George, *Charles James Fox*, Oxford, 2007, s. 4.

⁷³ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 188-193.

⁷⁴ „*The abstraction of liberty attracted him more than reality...the speculative rights of men interested him more than their actual wrongs. Liberty, whatever crimes were committed in her name, became his deity.*“ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 200.

Kritiku revoluce svého přítele Burkea odsoudil Fox jako „urážku na cti všech svobodných vlád.“⁷⁵ I přes ohlas Burkeových myšlenek nadále nešetřil superlativy když opěvoval novou francouzskou ústavu jako „nejúžasnější a nejskvělejší konstrukci svobody, která kdy byla vztyčena na základě lidské poctivosti v jakékoliv době a zemi“.⁷⁶ Kvůli tomuto výroku Burke dramaticky ukončil jejich dlouholeté přátelství.

Z Foxových dopisů synovci můžeme vyčíst, jak se vyrovnával s ničivými následky revoluce. V první fázi si dovolil nešvary ještě ignorovat, považuje je zřejmě za ojedinělé záležitosti, v zásadě nepoškozující ušlechtilost principů. Když už se teror stal nepřehlédnutelným, uchýlil se k jeho omlouvání v duchu úsloví „účel světí prostředky“. Osvícenské ideály okouzly politika známého pro svůj humanismus a liberalismu natolik, že jimi dokázal omlouvat i krutost a teror.⁷⁷

Po masakru švýcarské gardy a zatčení krále neslo jeho vyjádření o činech Národního shromáždění přece jen přídech rozčarování, ale rozhodného odsouzení byl stále dalek: „*Ve všem, co dělají [členové Národního shromáždění] je touha po důstojnosti a korektnosti. Když je ale nepřítel za dveřmi a oni se baví pohřby, titulováním, ničením soch a jmenováním ctihodných občanů, je to netolerovatelné; a okázale řečnit o umírání za svobodu a vlast před tím než jakákoliv část jejich armády vykoná jediný odvážný čin, je horší než směšné. A přesto, přes jejich chyby absurdnosti, mi jejich úspěch leží na srdci.*“⁷⁸ V době, kdy dopsal tato slova Pařížská komuna nechala zmasakrovat čtrnáct tisíc vězňů. To sice Fox označil za neomluvitelné, ale zločinu litoval z velké části proto, že poškozoval jím milované principy. Revolucionářům zůstal nadále věrný, opěvující jejich vítězství u Valmy.⁷⁹ V této době se už objevily fámy, že Fox jednoduše zešílel nebo že je placen Francouzi. To ale nebylo nikdy prokázáno.⁸⁰

⁷⁵ „*A libel on all free governments*“. PRIOR, James, *A life of Edmund Burke*, London, 2009, s. 319.

⁷⁶ „*The most stupendous and glorious edifice of liberty which had been erected on the foundation of human integrity in any time or country*“. HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 194.

⁷⁷ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 203.

⁷⁸ „*There is a want of dignity and propriety in everything they do. When the enemy is at their doors, to be amusing themselves with funerals and inscriptions, and demolitions of statues, and creations of honorary citizens, is quite intolerable; and to talk so pompously of dying for liberty and their country, before one single gallant action has been performed by any part of their army, is worse than ridiculous. And yet, with all their faults and all their nonsense, I do interest my self for their success in the greatest degree.*“ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 204.

⁷⁹ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 203.

⁸⁰ HORNER, Leonard (ed.), *Memoirs and Correspondence of Francis Horner, M.P. Volume I*, London, 1843, s. 323.

Pittova příprava na válku Foxe rozzuřila. Shledal ale, že je téměř bez podpory. Whigové byli rozděleni. I těm, kteří s ním nesouhlasili, bylo ale zatěžko přetnout pouta se svým vůdcem. Když pak Francie válku konečně vyhlásila a Fox si stále trval na svém, byl už rozpad jeho strany nevyhnutelný. Princ z Walesu ho opustil, Portland a další staří přátelé také. Ti, kteří zůstali loajální, tak činili spíše kvůli Foxově osobě než jeho názorům. Fox a jeho čtyřicet věrných pak tvořili jedinou opozici k válce na půdě parlamentu.

Jejich hlavní snahou bylo zajistit, aby mír byl možný i bez změny francouzské vlády. Svému synovci napsal, že zatímco všechny země si přejí mír, Británie neústupně zůstává ve válce, přestože to není v jejím zájmu, jen aby světu dokázala, že na světě není místo pro velkou a mocnou republiku.⁸¹ Zesměšňoval „válku názorů“,⁸² která podle něj nesměla stát v cestě míru zbraní.⁸³

Především ale oponoval Pittově legislativě zaměřené proti radikálům. Fox podporoval aktivity pro-francouzských společností a Pittovi zákony proto považoval za represí. Mluvil o „systému krutosti a útlaku, horší než cokoli bylo navrženo papežem, španělskou inkvizicí nebo jakýmkoliv tyranem ať už duchovním nebo světským.“⁸⁴ Volal dokonce po mírovém protestu formou petice a podařilo mu nasbírat přes 130 000 podpisů.⁸⁵ Podařilo se mu také prosadit tzv. *Libel Act*, který obnovil větší svobodu rozhodování soudců. Přes jeho snahy ale Británie vedla válku až do vítězného konce spojeným s restaurací Bourbonů.

3. 2. 3 Edmund Burke

Edmund Burke je dnes považován za jednoho z hlavních ideologických nepřátel revoluce v Anglii, titul, který by nejspíš s radostí přijal. Jeho politická kariéra se ale zdá být v rozporu s jeho pozdějším zarytým konzervatismem. Burke byl původem whig, uznávající Rockinghamovu autoritu. Na parlamentní půdě odsuzoval pronásledování katolíků v jeho rodném Irsku, bojoval za omezení práv Koruny a podporoval Americkou revoluci. V Evropě i Americe byl obdivován jako oddaný liberál.

⁸¹ MITCHELL, Leslie George, *Charles James Fox*, Oxford, 2007, s. 162.

⁸² „*War of opinions*“ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 216.

⁸³ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 215-222.

⁸⁴ „*A system of cruelty and oppression worse than any devised by the See of Rome, or Spanish Inquisition, or any other tyrant, spiritual or temporal.*“ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 220.

⁸⁵ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 57-58.

K událostem ve Francii se nevyjádřil tak překotně jako Fox. Sledoval pád Bastily a debaty nad novou ústavou, které v mnohých jeho spolupracovnících vyvolávali nadšení, s podezřením, ale zdržel se unáhlených výroků. Až v říjnu 1789 napsal francouzskému příteli, že by se z revoluce radoval, kdyby si jen mohl být jist, že životy, majetek a svoboda projevu všech Francouzů jsou zabezpečeny zákonem. Do té doby, napsal „*se musím pozdržet gratulace nad vámi získanou svobodou. Možná máte revoluci, ale ne reformaci. Možná jste rozvrátili monarchii, ale neobnovili jste svobodu.*“⁸⁶ Burke věřil, že základem svobody je právo a zákon a jejich základem je morálka. Tím, že se zruší řád, ať je jakýkoliv, a nastolí se anarchie se svobody nedosáhne.⁸⁷

Více se rozhovořil až ve svém často citovaném díle *Reflections on the Revolution in France* vydaném roku 1790. Původně se jednalo o druhý dopis napsaný v odpověď na dotaz francouzského aristokrata Charles-Jean-François Deponta, který se zajímal o Burkeovy názory na soudobé dění ve Francii.

Burke tu hned na počátku vizionářsky předvídá budoucí revoluční teror. Hlavní příčinu vidí v ideologii revoluce založené na myšlenkách francouzských osvícenců. Jejich ideje jsou podle Burkea příliš teoretické, opírajíce se více o rozum než o zkušenost. Přílišná abstraktnost nebere na zřetel složitost lidské společnosti. Jejich rétorikou proto pohrdá.⁸⁸ Vláda je podle něj povinna věnovat se praktickým záležitostem lidského života spíše než uzákoňovat filosofické výkřiky. „*K čemu složí diskuze o abstraktních právech člověka na jídlo a léky? Problém tkví ve způsobu jejich zajištění a spravování. Při rozpravě o tomto budu vždy radit obrátit se na farmáře a doktora raději než na profesora.*“⁸⁹

Tento praktický postoj je často považován za „typicky anglický“. V následujícím století proto také Angličané většinou požadovali konkrétní reformy, zrušení určitých zákonů apod. spíše než ústavu uznávající jejich právo na život. Všech šest požadavků chartismu se domáhá konkrétních opatření, ne teoretických smluv. Z tohoto důvodu možná Velká Británie dodnes nevydala svoji ústavu jako jednotný dokument.

⁸⁶ „*I must delay my congratulations on your acquisition of liberty. You may have a revolution, but not a reformation. You may have subverted monarchy, but not recovered freedom.*“ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 189.

⁸⁷ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 190.

⁸⁸ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 189.

⁸⁹ „*What is the use of discussing a man's abstract right to food or to medicine? The question is upon the method of procuring and administering them. In this deliberation I shall always advise to call in the aid of the farmer and the physician, rather than the professor.*“ BURKE, Edmund, *Reflections on the Revolution in France: and on the proceedings in certain societies in London relative to that event*, London, 2006, s. 144.

S revolucionáři se Burke shodoval, že moc monarchie nemá božský původ a přiznával lidu právo se na vládě určitým způsobem podílet, případně oponovat vládě, se kterou nejsou spokojeni. Věřil ale v tradici a neporušitelnost společenského řádu vyzkoušeného staletími. Všechny změny by podle něj měly být ve whigském duchu postupné, aplikované pomocí pečlivě promyšlených reforem. Revoluce, která naprosto převrací společenské uspořádání byla cestou do záhuby. Francouzská revoluce byla navíc podle něj vedena nicotnými muži a založena na nicotných ideálech.⁹⁰ Teror v Paříži považoval za potvrzení svých slov odsuzujících samotný koncept revoluce založené na abstraktních pojmech jako „svoboda“ nebo „přirozená práva“. Preferoval anglické pojetí práva založeném na Velké listině práv a svobod nebo *Declaration of Rights*, dokumentů zdůrazňujících tradici a také nedotknutelnost soukromého majetku, což byly dvě hodnoty pošlapané francouzskými revolucionáři.⁹¹

Po napadení Nizozemí byly Burkeovy výzvy k intervenci nejhlasitější. Na rozdíl od Pitta při svých apelech neobhajoval ani tak mocenské zájmy jako principy. Nehleděl na finance a žádal potrestání agresora. Jeho výzvy k napadení Francie se podobaly vyhlášení křížové výpravy mající za cíl obnovení církve, monarchie a přirozeného pořádku. Na rozdíl od Pitta nemusel vyjednávat se spojenci a situaci viděl značně nerealisticky. Cílem války pro něj nebyla jen obnova rovnováhy jako pro Pitta, ale rozdrčení revolucionářů a restaurace Bourbonů. Jeho boj byl bojem s jakobíny spíše než s Francií.⁹² Burke také předpověděl, že jako nejmocnější síla nakonec zvítězí armáda a „oblíbený generál“ nakonec převezme otěže vlády od demokraticky navrženého Shromáždění. Obecně se věří, že přitom měl na mysli Lafaytta, roli měl ale nakonec zastávat Napoleon Bonaparte, který se ujal vlády dva roky po Burkeově smrti, což ještě zvýšilo ohlas jeho díla.⁹³

Burkeova kritika akcí revolucionářů ve Francii ovlivnila konzervatismus v Británii i jinde. Jeho argumenty byly v následujících stoletích používány proti komunistickým a socialistickým hnutím. Pomohl rozšířit strach z revoluce typický nejen pro britskou politiku 19. století. Jeho obhajoba intervence ve jménu mezinárodní společnosti měla vliv na moderní diplomacii i formování teorie mezinárodních vztahů.⁹⁴ Ve své době jeho hodnocení revoluce

⁹⁰ HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964, s. 190.

⁹¹ DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992, s. 210 – 212.

⁹² HOLLAND ROSE, J., Burke, Windham, and Pitt, in: *The English Historical Review*, Vol. 27, No. 108 (Oct., 1912), s. 703- 704.

⁹³ BURKE, Edmund, *Reflections on the Revolution in France: and on the proceedings in certain societies in London relative to that event*, London, 2006, s. 342.

⁹⁴ HAMPSHER-MONK Iain, Edmund Burke's Changing Justification for Intervention, in: *The Historical Journal*, Vol. 48, No. 1 (Mar., 2005), s. 65.

napomohlo rozštěpení whigovské strany mezi tradiční, konstituci vyznávající whigy, mezi které patřil i Burke, a whigy-republikány vyznávající Machiavelliho principy.⁹⁵ Jeho myšlenky samozřejmě nebyly přijaty nekriticky, naopak rozpoutaly širokou debatu, která přesahovala interpretaci soudobých událostí. Burkeovi kritici viděli násilný obrat jako výsledek specifických podmínek, především zahraniční intervence a zavrhovali jeho tezi, že revoluce je špatná jako princip. Jednou z jeho známých kritiček byla Mary Wollstonecraft nebo Thomas Paine, který v odpověď na Burkeovi *Reflections* vydal jednu ze svých nejvýznamnějších děl.⁹⁶ Paine napsal: „podle role, kterou na sebe pan Burke vzal za Americké revoluce jsem ho považoval za přítele lidstva... než ale než uhynuly staré předsudky, hned zasel semena nové předpojatosti jako by se obával, že snad Anglie a Francie přestanou být nepřáteli.“⁹⁷

3. 3 Revoluce a britská politika v 19. století

Velká francouzská revoluce byla mezníkem moderní politiky. Poskytla inspiraci pro radikály v celé Evropě. Střední i pracující třída se začaly dožadovat širších práv hlasitěji než kdy předtím, což vyústilo ve vlnu revolucí, vrcholící roku 1848. Požadavky „rovnosti, svobody a bratrství“ zaplavily svět. Otázka, proč tato vlna nestrhla i Británii trápila jak současníky, tak dnešní historiky. Násilná revoluce se v Británii neobjevila už od poloviny 17. století, na rozdíl od doslova všech evropských států, kde se převraty objevily během 18., 19. nebo 20. století.⁹⁸

Tradiční interpretace hledá vysvětlení v povaze vlády Británie, jejíž členové se poučili z chyb svržených evropských monarchů. 19. století bylo pro Británii stoletím tzv. průmyslové revoluce, která přetransformovala téměř každý aspekt lidského života, což vyvolalo nové požadavky, na které musela vládnoucí třída reagovat. Tradiční historikové velebili genialitu britského národa preferující evoluci před revolucí, pomocí níž se dokázal s novými výzvami vyrovnat. Obecně řečeno je 19. století stoletím ústupků požadavkům nevládnoucích tříd, od

⁹⁵ POCOCK, J. G. A., *The Machiavellian Moment*, Princeton, 1975.

⁹⁶ CONNIFF, James, Edmund Burke and His Critics: The Case of Mary Wollstonecraft, in: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 60, No. 2 (Apr., 1999), s. 299-303.

⁹⁷ „From the part Mr. Burke took in the American Revolution, it was natural that I should consider him a friend to mankind... but no sooner did he see the old prejudices wearing away, than he immediately began sowing the seeds of a new inveteracy, as if he were afraid that England and France would cease to be enemies.” PAINE, Thomas, *The Rights of Man*, New York, 1973, s. 271.

⁹⁸ CLAEYS, Gregory. *The French Revolution Debate in Britain*, New York, 2007, s.1.

zrušení *Contagious Disease Acts* po rozšíření volebního práva na příslušníky pracující třídy. Jak ale bude vysvětleno v poslední kapitole, pracující třída byla sice na jednu stranu Velkou francouzskou revolucí inspirována, ale zároveň strach z opakování historie jejich snahy brzdil.

Zdaleka se ale nedá říci, že by vláda, snažíc se vyhnout revoluci, plnila přání lidu automaticky. Přestože pomalu ustupovala, bránila se přitom „zuby nehty“. Jak bylo zmíněno, parlamentní reforma byla kvůli válce odložena na neurčito a verze přijatá roku 1832 byla jen odrazem toho, za co běžní Britové bojovali. Následující část přiblíží na příkladu *Metropolitan Police Act* způsob, jakým změna mentality spojená s Velkou francouzskou revolucí ovlivňovala britskou legislativu i v 19. století.

3. 3. 1 Metropolitan Police Act jako příklad legislativy ovlivněné Velkou francouzskou revolucí

Francouzská revoluce zásadně změnila vnímání zločinu v Británii. Až do konce 18. století byl zločin vnímán jako něco samozřejmého, jako nutné zlo. V souvislosti s událostmi ve Francii ale začal být spojován s obavami o změnu společenského řádu. Ujalo se absurdní přesvědčení, že zločin přímo ohrožuje stabilitu sociální hierarchie. Zločin se proto stal široce diskutovaným tématem. S tím pak souvisela zvýšená státní kontrola nad soudním systémem, která se stále více centralizovala. Tento proces byl diskutován širokým spektrem společnosti a měl poměrně silnou opozici, ale většina „odborníků“ se shodovala, že více kontroly může problém zločinnosti vyřešit.

I v 18. století se stát obecně stále více centralizoval, ale kontrola obyvatel byla prováděna osobně, zatímco v 19. století měla vše na starosti byrokracie. Tato tendence šla proti obecnému přání lidu, který si cenil místní autonomie jako jednoho z atributů svobody a „centralizovaného despotismu“ se obával.⁹⁹ Politici se nicméně domnívali, že se zločinnost množí, což dokazovaly nově objevené statistiky (které ve skutečnosti nedokazovaly, že se množí kriminální činy, ale jejich stíhání).

Za příčiny domnělého růstu zločinnosti se označovaly především změny spojené s průmyslovou revolucí, jako byl růst měst, politizace pracujících, zaměstnávání žen, rozpad rodinného života, ale i vysoké mzdy. Všechny tyto změny se přitom týkaly především nově zformované a stále více jednotné pracující třídy, která se navíc začínala politicky vyhraňovat.

⁹⁹ BEATTIE, John M., *Crime and the Courts in England 1660-1800*, Oxford, 1986.

Oproti 18. století, kdy se elity cítily ohroženy především státem, teď viděly největší nebezpečí v masách pracujících, zatímco stát se stal spojencem.

Tato atmosféra byla příznivá pro přijetí Peelova *The Metropolitan Police Act*, po dlouhých diskuzích schváleném roku 1829. Tento zákon se původně vztahoval pouze na Londýn, ale v následujících letech se měla působnost policie rozšířit, zprofesionalizovat a zcentralizovat. Veřejnosti byla nabídnuta výměna: byla zvýšena bezpečnost, ale na úkor svobody. Byla přijata teze, že svoboda je derivátem pořádku. Zdrojem svobody je tedy stát, jehož funkčnost začala být posuzována podle toho, do jaké míry byl schopen vynutit dodržování zákonů. Vláda tak stále více zasahovala do života občanů, což nemělo tak pozitivní dopad, jak se často prezentuje s přihlédnutím např. k zavedení povinného školství nebo lepší hygieny.¹⁰⁰

Veřejnosti bylo sděleno, že účelem nového orgánu je ochrana osob a majetku. Faktem ale bylo, že policejní stát chránil nerovnou třídní společnost, přičemž se obecně předpokládalo, že zločinci se nejčastěji najdou v řadách chudých. Historie zločinu se tak dá z velké části charakterizovat jako historie bohatých trestajících jim podřízené a později jako historie toho, jak policisté, byrokrati a takzvaní odborníci ospravedlňovali užitečnost svých zaměstnání.¹⁰¹

Policie byla v Anglii 19. století mezi pracující třídou nepopulární. Členové pracující třídy měli důvod věřit, že byla vytvořena proti nim. Nejčastěji zatčenými byly političtí odpůrci a chudí lidé. Policejní síly byly s oblibou používány při demonstracích (chartismus). Zatímco v roce 1790 bylo možné se kdekoliv mírumilovně shromáždit, ale bylo omezeno, co bylo dovoleno říkat, o století později byla situace opačná. Stát začal trestat chování davu spíše než jeho myšlení. Ospravedlnění se omezilo na konstatování, že „základní a prvořadý účel ulic je průchod. Jako takové neexistuje právo pořádat na ulicích setkání.“¹⁰²

Dnes si stát fungující bez policie umíme jen stěží představit. Přes kolísající sympatie k policejním silám je ale nutné si uvědomit, že obrovské a stále se zvyšující náklady, nejsou přímo úměrné s výší kriminality. Celková cena ukradeného zboží je navíc proti těmto výdajům

¹⁰⁰ GATRELL, V.A.C., Crime, authority and the policeman-state, in THOMPSON, F.M.L. (ed.) *Cambridge Social History of Britain*, vol.3, Cambridge, 1990, s. 247-262.

¹⁰¹ GATRELL, V.A.C., Crime, authority and the policeman-state, in THOMPSON, F.M.L. (ed.) *Cambridge Social History of Britain*, vol.3, Cambridge, 1990, s. 243-246.

¹⁰² „The primary and over-riding object for which streets exist is passage. There is no such thing as a right in the public to hold meetings as such in the streets.“ SUPPERSTONE, Michael, *Brownlie's Law of Public Order and National Security*, London, 1981, s. 44.

mizivá. Důležitější ale je, že samotné vytvoření instituce policie je silným argumentem proti domněnce, že lidé získávali v průběhu historie stále více svobody.

4. VELKÁ FRANCOUZSKÁ REVOLUCE A ANGLIČTÍ RADIKÁLOVÉ

Důležitost Velké francouzské revoluce pro pracující třídu je evidentní už při zběžném pohledu na diskuzi o samotném utváření této třídy v Anglii. Někteří historikové pokládají za stěžejní *Peterloo Masacre* v roce 1819, jiní vidí pracující třídu výhradně jako derivát průmyslové revoluce. Velké množství akademiků, včetně jednoho z nejvýznamnějších britských historiků E. P. Thompsona, ale asociuje vznik anglické pracující třídy právě s Velkou francouzskou revolucí, která vytvořila nový typ agitace od té doby spojovaný s jejími reformátory.¹⁰³ Svou roli hrály také Pittovi zákony omezující působení radikálů.¹⁰⁴

Nižší třídy, podobně jako ta vyšší, zpočátku revoluci vítaly. S radostí věřily Pittově předpovědi dlouhého míru a spolu s Burkem doufaly v oslabení Francie. Jejich optimismus byl, opět shodně s vyššími třídami, způsoben především nepochopením příčin revoluce a faktem, že nikdo neočekával její prudkost. Nadšení proto nevydrželo dlouho. Poprava Ludvíka XVI, napadení Belgie, zářijové masakry, vyloučení girondistů a v neposlední řadě uvěznění jejich anglického člena Thomase Paina obnovily staré anti-francouzské nálady a počet příznivců revoluce se přes noc minimalizoval. Krátké spojenectví intelektuálů s plebejskými reformátory se rozpadlo.

Strach z revoluce a narušení stávajícího řádu obecně je pochopitelný u vyšší třídy, neboli u těch, kterým stávající řád vyhovuje. Život členů anglické pracující třídy ale nebyl nějak idylický. Jen seznam problémů způsobených zemědělskou a průmyslovou revolucí by byl vyčerpávající. Musíme se proto ptát, proč trvalo pracující třídě tak dlouho než přijala revoluční myšlenky za své, když prameny ukazují, že jistě byla schopná vnímat sociální nespravedlnost? Proč z většiny přijala Pittovi opresivní zákony a proč se v období 90. let 18. století stal konzervatismus populární mezi pracující třídou?

Jednou z překážek byl původ revolučních myšlenek. V závěrečné fázi „druhé stoleté války“ se nápady pocházející od tradičního nepřítelů mohly jevit jako podezřelé. Jejich podpora byla viděna jako nevlastenecká. Maurois navíc zdůrazňuje, že povaha principů formulovaných francouzskými filosofy a právníky se prostým Angličanům mohla jevit jako

¹⁰³ THOMPSON, E. P., *The Making of the English Working-Class*, Harmondworth, 1979, s. 27.

¹⁰⁴ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 46.

příliš abstraktní a těžko pochopitelná. Angličané se vnímali jako praktický národ.¹⁰⁵ I Edmund Burke s hrdostí prohlásil „já těm metafyzickým rozdílům nerozumím; nenávidím je už z principu.“¹⁰⁶ Agitace v Anglii se tak v budoucnu měla zabývat více nespokojeností s daněmi a jinými faktickými problémy spíše než „metafyzickými rozdíly.“

Další problém byl, že francouzští revolucionáři se snažili vybudovat novou společnost pouze za použití rozumu, kompletně vynechávající tradici. Podle Mauroise je anglický rozum historický a náhlé změny nejsou přijímány lehce. V souladu s whigskou interpretací dějin se vše má zlepšovat postupně a bez zbytečného násilí. V neposlední řadě pak náboženská revoluce ve Francii, opřená o deismus a tím pádem nekřesťanská, byla pro prostý anglický lid naprosto nepřijatelná. To by samo o sobě stačilo k absolutní diskreditaci Velké francouzské revoluce v očích drtivé většiny členů pracující třídy.¹⁰⁷

Navzdory těmto relativním překážkám vliv revoluce na nově se formující radikální hnutí pracující třídy během 1. poloviny 19. století stoupal. Vláda pak byla nucena reagovat na požadavky mas, jak se na kontinentu množily ukázky, že sílu mas není radno podceňovat. Rozšířila se myšlenka reformy jako pacifikačního nástroje. Přesto si ale parlament dal s širší volební reformou na čas. Určitých ústupků se radikálové dočkali roku 1832 v podobě *Reform Bill*, která výrazně rozšířila volební právo. Počet voličů se přibližně zdvojnásobil, což se ale dotklo pouze příslušníků vyšší střední třídy a většina národa zůstávala stále bez hlasu.

Není jisté, nakolik bylo konečné přijetí reformy spojeno s reakcí na Velkou francouzskou revoluci. Kořeny reformy sahají až do 60. let 18. století, tedy desetiletí před pád Bastily. Důvody pro reformu přitom nebyly jen sociální, ale i politické. S určitostí je ale možné říci, že svou roli hrály i radikálové ovlivnění myšlenkami Velké francouzské revoluce, jako byl Thomas Paine a jeho následovníci.¹⁰⁸

¹⁰⁵ MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993, s. 329-366.

¹⁰⁶ : „I do not enter into these metaphysical distinctions; I hate the very sound of them.“ BURKE, Edmund.“ Speech On American Taxation, 19. dubna 1774, <http://www.ourcivilisation.com/smartboard/shop/burke/extracts/chap3.htm> (Leden, 2010).

¹⁰⁷ MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993, s. 329-366.

¹⁰⁸ MILLER, J., Kořeny Great Reform Bill, in: *Historica* 27, 1996, s. 23-32.

4. 1 Velká francouzská revoluce a radikální angličtí radikálové

4. 1. 1 Thomas Paine

Přes skromné začátky Thomas Paine (1737-1809) rozhodně není typickým představitelem pracující třídy, byl zařazen na toto místo pro zásadní vliv, který měl na radikální hnutí. Paine se narodil v malém anglickém městě Thretford v rodině kvakerského farmáře. Dostalo se mu skromného vzdělání, vystřídal několik zaměstnání v různých anglických městech, kde se zapojoval do debatních společností a vyjadřoval své kontroverzní politické názory.

Podporován Benjaminem Franklinem emigroval v roce 1774 do britských kolonií v Americe, kde z počátku vydával *Pennsylvania Magazine*, kam přispíval svými články kritizujícími britskou vládu, otrokářství i například krutost ke zvířatům.¹⁰⁹ Za největší Painův přínos tohoto období ale musí být označen pamflet „Zdravý rozum“ (*Common Sense*), vydaný roku 1776, který zásadně ovlivnil Americkou revoluci. Paine tu sice nevyjadřoval nijak zvlášť originální myšlenky, ale jeho rétorika vyzývající k svržení monarchie vysloužila pamfletu obrovskou popularitu a inspirovala styl budoucích politických spisů nejen v Americe.¹¹⁰ Pamflet zůstal biblí britských republikánů po celé 19. století.¹¹¹

Paine podporoval americkou revoluci po celou dobu války o nezávislost. Jako inspirace pro americké vojáky měl sloužit pamflet *The Crisis*, ze kterého údajně vojákům před bitvou předčítal George Washington. Působil také v zahraniční politice při jednání s Francií o asistenci armádě.

Roku 1787 odjel zpět do Evropy, krátce navštívil Francii a své rodné město. V Británii byl teď celebritou, setkal se mimo jiné s Charlesem Jamesem Foxem a byl hostem svého budoucího nepřítele Edmunda Burka, který v dopise Pittovi staršími opěvoval Painova filosofického ducha.

Na podzim revolučního roku 1789 odjel do Francie, kde byl vítán jako hrdina. Zůstal po následujících deset let a především v počáteční fázi se aktivně zapojoval do revolučního

¹⁰⁹ CLAEYS, Gregory, *Thomas Paine: Social and Political Thought*, Florence, 1989, s. 20-24.

¹¹⁰ JENSEN, Merrill, *The Founding of a Nation: A History of the American Revolution, 1763–1776*, New York, 1968, s. 668.

¹¹¹ GOSSMAN, Norbert J., Republicanism In Nineteenth Century England, in: *International Review of Social History* (1962), 7, 1962, s. 48.

dění. Byl potěšen Robespierrovou snahou zrušit trest smrti a jinými humanitními inovacemi revoluce, ale odsuzoval zatčení krále, i přesto, že spolu s Condorcetem, Brissotem a dalšími založil republikánskou společnost.

Částečně jako reakci na Burkeovu *Reflections on the Revolution in France* vydal v roce 1791 obranu revoluce *Rights of Man* a roku 1792 její druhou část. Dílo si našlo čtenáře především mezi pracovní třídou. Paine byl proto později v Británii v nepřítomnosti odsouzen za hanobení státu a kniha byla zakázána. Proces ale jen napomohl šíření díla, které získalo velkou popularitu mezi reformními společnostmi. Paine v něm povzbuzoval radikály, aby se domáhali svých „přirozených práv,“ které mohli získat jen pokud jejich země bude spravována demokratickou vládou. Druhá část tvrdě atakovala instituci aristokracie a samotný princip nezasloužených privilegií. Navrhovala i konkrétní vylepšení života obyčejných lidí například pomocí nesplatného školství, rodinný přídatků a starobních důchodů.¹¹²

V roce 1792 byl zvolen do francouzského Národního konventu. Přestože v Británii byl považován za radikála, v revoluční Francii se jevil jako umírněný girondista. Vítal svržení monarchie, ale byl proti královi popravě. Po smrti Ludvíka XVI. si girondisti ještě na chvíli udrželi vliv. Když Británie vyhlásila Francii válku, Paine jednal s Iry o možnosti francouzské invaze do Irska. Moc ale brzy získala Hora v čele s Robespierrem a Maratem, který viděl Paina jako nebezpečného. Roku 1793 spolu s dalšími girondisty zatčen.

Se štěstím ale dobu věznění přežil a po Robespierrově pádu byl propuštěn. Několik let ještě působil ve francouzské zahraniční politice, zabezpečující dobré vztahy s Amerikou. Nabádal Napoleona, který byl Painovým obdivovatelem, aby podnikl invazi do Anglie a založil tam republiku, což budoucí císař zvažoval, ale nakonec projekt opustil. Po Napoleonově převratu roku 1799 začal usilovat o návrat do Ameriky, jehož dosáhl až roku 1802. Francii opustil hluboce nespokojen se směrem, který revoluce nabrala, a z kterého obviňoval především intervenci ostatních mocností. Zemřel roku 1809 v New Yorku.¹¹³

Význam Thomase Paina tak nespočívá v originalitě jeho myšlenek, které z větší části přejal od jiných myslitelů éry osvícenství. Kritiku náboženského fanatismu, konceptu monarchie, trestu smrti, otrokářství nebo vlastnictví lze najít už v dřívějších dílech Montesquieua, Voltairea nebo Rousseau. Spíše než velkým filosofem byl Thomas Paine nadaným popularizátorem. Nezáleží přitom na tom, jestli byl jeho republikanismus americký nebo francouzský. Důležitější byl způsob, jakým je uměl tyto myšlenky podat. Psal silným, sebevědomým, inspirujícím a vášnivým tónem, používaje běžný a jasně srozumitelný jazyk

¹¹² EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 56.

¹¹³ CLAEYS, Gregory, *Thomas Paine: Social and Political Thought*, Florence, 1989, s. 25-34.

oslovující běžného muže. To byl hlavní důvod proč si získal tak široké publikum. Fakt, že pocházel z Anglie ho navíc učinil přístupnější pro britské radikály, kteří přejali jím propagované myšlenky i rétoriku. Inspiroval řadu radikálních hnutí od *London Corresponding Society* po chartisty především svým nabádáním, aby se méně soustředili na odstranění korupce vlády a kritiku její zkaženosti, jak je nabádal Fox, a zaměřili se na získání svých „přirozených práv“.¹¹⁴

4. 1. 2 Revoluce a literární radikálové: příklad „Analytical Review“

„Analytical Review of History and Literature, Domestic and Foreign“ byl pravděpodobně nejradikálnější Anglický časopis 90. let 19. století. Vydáván byl od roku 1788 do roku 1799, kdy byla jeho publikace zakázána. Přispěvatelé tohoto časopisu byli radikální liberálové sympatizující s myšlenkami osvícenství a prosazující širší politická práva pro Dissenters. Mezi nejznámější autory patřil radikální Dissenter, vydavatel Joseph Johnson, který mimo jiné publikoval díla Thomase Paina, a který byl roku 1799 pro své názory uvězněn a jeho hlavní autor Joseph Priestley.

Případ „Analytical Review“ dokazuje, že intelektuálové nebyli v názorech na události na kontinentě uniformní. Zatímco Johnson patřil mezi francouzské sympatizanty, Priestley byl k revoluci značně kritický. Opatrnost a vyhýbání se zbrklému hodnocení událostí ve Francii, které jsou pro přispěvatele „Analytical Review“ typické, se dá z velké části připsat snaze o odborné, někdy až teoretické články a filozofickému postoji autorů. Soudobé události se v duchu osvícenství kritizovaly analyticky a vědecky, bez vášně a emocí. Nezaujatost hrála pro dopisovatele důležitou roli. Encyklopedický charakter článků, věnovaných nejen politice, ale také například medicíně, literatuře nebo zemědělství, byl totiž dobrý způsob, jak skrýt jejich radikalitu.

Henry Fuseli, jeden z autorů „Analytical Review,“ se bouřil proti této vědecké atmosféře a zdůrazňoval potřebu zapojovat více osobní, třeba i zaujaté názory. Jiní přispěvatelé ale necítili potřebu opěvovat myšlenky revoluce, protože věřili, že jejich země nepotřebuje radikální vylepšení. Někteří byli přesvědčeni, že Anglie dosáhla demokratické revoluce už v roce 1688 a Angličané jsou zbytkem Evropy nadřazení charakterem i myslí svobodných občanů. Francouze viděli jako „*rasu závislých nevolníků nebo zženštilých*

¹¹⁴ EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999, s. 55-56.

*pleasure-seekers, jejichž mysli nebyly schopné dosáhnout samostatnosti a morální firmness.*¹¹⁵ Vítali proto revoluci, protože byla potřeba ve Francii, ne proto, že by si ji přáli v Británii.

Nejslavnější ženská přispěvatelka „Analytical Review“ Mary Wollstonecraft vnímala Velkou francouzskou revoluci jako dosažení svobod, které už Angličané dávno měli. Přispěvatelé byli hrdí, že dokáží revoluci pochopit nepocit'ovali, ale neměli pocit, že by je inspirovala. Cítili, že jejich názory jsou už natolik vyzrálé, že nepotřebují žádná kontinentem inspirovaná vylepšení. Radikální postoj této skupiny tedy podle jejich vlastního hodnocení spočíval v tom, že dokázali díky svému rozhledu revoluci pochopit, na rozdíl od konzervativců, kteří ji nedokázali vidět jako víc než narušení pořádku.

K akcím revolucionářů se ale nestavěli nekriticky. Mary Wollstonecraft sice pohrdala Marií Antoinettou, Ludvíkem XVI. a aristokracií, ale věřila také, že francouzský lid nemá po staletích útlaku dostatečně „kultivované porozumění“¹¹⁶ potřebné k politické akci založené na rozumu a morálce. Ve svých příspěvcích vyjadřovala lítost, že revolucionáři nemají kromě abstraktních přirozených práv žádný jednotný koncept a jednají emotivně.¹¹⁷

Další z autorů Thomas Christie psal o negativním efektu, který měla revoluce na briské myšlení, které teď automaticky spojovalo pojmy jako „revoluce“, „reforma“ nebo i „zlepšení“ s anarchií a násilím. Kritizoval démonizaci jakékoliv změny, která podle něj měla potenciál zabránit dalším pokrokům na cestě k lepší společnosti.¹¹⁸

Příklad „Analytical Review“ dokazuje, že přijetí revoluce nebylo ani mezi radikálními intelektuály tak nekriticky nadšené, jak je to někdy prezentováno, ale že mnoho z nich se naopak snažilo hodnotit události ve Francii objektivně a s chladnou hlavou.¹¹⁹

¹¹⁵ „*race of dependent serfs or effeminate pleasure-seekers, whose minds were incapable of attaining autonomy and moral firmness.*” WOLLSTONECRAFT, Mary, An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution and the Effect It Has Produced in Europe, in: *Analytical Review*, vol. 20, 1794., s. 510-11.

¹¹⁶ „*Cultivated understanding*”, RIGBY, Brian “The French Revolution and English Literary Radicals: the Case of the Analytical Review”, in: *The Impact of the French Revolution on European Consciousness*, Gloucester, 1989, s. 99.

¹¹⁷ WOLLSTONECRAFT, Mary, An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution and the Effect It Has Produced in Europe, in: *Analytical Review*, vol. 20, 1794, s. 337.

¹¹⁸ CHRISTIE, Thomas, *Letters on Revolution of France*, Part I, London, 1791, s. 30-31.

¹¹⁹ RIGBY, Brian “The French Revolution and English Literary Radicals: the Case of the Analytical Review”, in: *The Impact of the French Revolution on European Consciousness*, Gloucester, 1989, s. 91-101.

4.2 Revoluce a radikální hnutí pracující třídy v první polovině 19.

století

Radikální hnutí, která vznikla na počátku 90. let 18. století byla z velké části umlčena legislativou proti revoluční agitaci v 2. polovině 90. let. Revoluci ve Francii si teď otevřeně dovolila podporovat jen menšina radikálů. Velký počet z nich byli Irové, doufající ve svržení britské vlády v Irsku pomocí francouzských jednotek. Jejich agitace proto měla efekt jen na omezené množství členů pracující třídy. Násilné zvraty revoluce pak přímo ovlivňovaly stále se zmenšující počet jejích sympatizantů¹²⁰ a během napoleonských válek se ozývalo jen málo hlasů volajících po reformě. Pokud tedy chceme studovat, jak revoluce ovlivnila radikální hnutí pracující třídy, musíme se přesunout do 19. století.

Během první poloviny 19. století vznikla ve Velké Británii celá řada více nebo méně radikálních hnutí. Některá z nich vznikala napříč třídami a pohlavími, jiná byla více vymezená. Některá se skládala z několika jedinců, jiná byla masová. Některá měla organizovanou základnu a přesně specifikované členství, jiná byla pouhými myšlenkovými proudy s větším nebo menším počtem sympatizantů. Také požadavky jednotlivých hnutí se lišily. Některá byla založena kvůli specifickému důvodu jako například odvolání jednoho určitého zákona a s úspěchem nebo dlouho trvajícím neúspěchem se rozpadla. Jiná požadovala změnu celého společenského řádu, ať už pomocí mírových nebo násilných prostředků.

Hnutí byla přímo ovlivněna rostoucí gramotností členů pracující třídy, která jim umožnila zaujmout aktivnější stanovisko k politickým záležitostem. Rostl počet čtenářů novin bez politického vlivu.¹²¹ S tím mimo jiné souvisel vznik a šíření významu odborů. To už byl dostatečně stabilní základ politické kultury mimo půdu parlamentu, založené na sebevědomí lidu, což byl základní kámen každého budoucího hnutí pracující třídy. Reformátoři se od teď mohli spoléhat na masovou podporu nejpočetnější britské třídy. Podle Thompsona je toto *„jeden z těch faktů historie, který je tak velký, že může být snadno přehlédnut nebo brán jako*

¹²⁰ DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992, s. 207-208.

¹²¹ MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 333.

*samozřejmý; a přesto znamená obrovskou proměnu důrazu v neartikulovaný, nepolitických způsobů mas.*¹²²

Protože mnoho těchto hnutí bylo zaměřeno proti různým rozhodnutí vlády, ne-li vládě samotné, vláda přirozeně stavěla hnutím překážky pomocí různých zákonů o shromažďování ale především vytvořením organizované a centrálně řízené policie. Někteří členové parlamentu pokládali z různých důvodů při různých příležitostech za vhodné určité populární požadavky podpořit. Faktem ale zůstává, že změny byly ve whigském duchu velmi pozvolné, opatření přijatá vládou často jen polovičatá a vše trvalo déle než si členové radikálních hnutí přáli. A přes předpovědi mnohých jedinců pocházejících z různých tříd k žádné velké a krvavé revoluci nedošlo.

Radikálním hnutím pracující třídy dala revoluce silné povzbuzení. Při nejmenším to byl příklad, že masy mají moc, kterou není radno podceňovat. Především ale dodala pracující třídě silný ideologický základ, o který se mohla opírat a z kterého mohla vybírat. Nebyla to ale jen ideologická stránka revoluce, která poznamenala britská pracující hnutí, ale také její pozdější násilná kapitola, která vyděsila všechny britské třídy a změnila význam slov jako „reforma“, „změna“ i „zlepšení“. Francouzská revoluce tak sice napomohla založení hnutí, ale ztížila jejich existenci. Strach z revoluce byl důvodem odkladu tolik potřebné parlamentní reformy a toho, že prošla jen v limitované formě.

Nabízí se otázka, která z revolucí měla na tato hnutí větší dopad, jestli ta ve Francii nebo průmyslová revoluce. Dalo by se předpokládat, že události na francouzské straně Kanálu musely mít logicky menší dopad než všudy přítomné změny spojené s průmyslovou revolucí. Přesto se ale vliv Velké francouzské revoluce na dění v Británii se nemůže podceňovat. Zjednodušeně by se dalo říct, že Velká francouzská revoluce spoluutvářela politické prostředí pro průmyslovou revoluci. Thompson citoval zdroj tvrdící, že „*revoluce, která se nestala v Anglii byla právě tak ničivá, a částečně více rozdělující, než ta, která se stala ve Francii.*“¹²³

¹²² „*this is one of those facts of history so big that it is easily overlooked, or assumed without question; and yet it indicates a major shift in emphasis in the inarticulate, ‘sub-political’ attitudes of the masses*”, THOMPSON, E. P., *The Making of the English Working Class*, Harmondworth, 1979, s. 85.

¹²³ „*the revolution which did not happen in England was fully as devastating, and in some features more divisive, than that which did happen in France.*” THOMPSON, E. P., *The Making of the English Working Class*, (Harmondworth, 1979,) s. 215.

4. 2. 1 Radikálové první poloviny 19. století

Prvních pětadvacet let 19. století byla agitace reformátorů mezi pracující třídou obecně umírněná a obranná. Musela se vypořádat s obecně protifrancouzským myšlením, které učinilo každou myšlenku „nepřítele“ podezřelou. Reformátoři se proto snažili zmiňovat Velkou francouzskou revoluci tak málo, jak to jen šlo, zatímco jejich oponenti dělali pravý opak. Agitátoři se v této době zabývali praktickými problémy, například daňovým zatížením zaviněným napoleonskými válkami. Pokud volali po právu lidu na volební hlas, dali si pozor, aby tato myšlenka nebyla spojována s francouzskou ústavou, ale s „historickými právy Angličanů“ a anglosaským witanem. Francouzské myšlenky také bylo možno pašovat pod známou nálepkou Thomase Paina.¹²⁴

Alergie na Francouzskou revoluci byla roku 1820 satirizována Lordem Johnem Russellem: *„Když je napsána kniha obsahující nové názory související s filosofií nebo literaturou, je nám řečeno, že se jí máme vyhnout, protože Voltairovi a Rousseauovi je připisována Francouzská revoluce. Když tupý švec káže otrhanému davu ve Smithfieldu, je nám řečeno, že stát je v nebezpečí, protože běsnění davu začalo Francouzskou revoluci. Když se objeví nespokojenost v manufakturních městech, je nám řečeno, že nespokojenost v manufakturních městech ve Francii byla hlavní příčinou Francouzské revoluce. Co víc; když je navrženo povolit vlastníkovy pozemku střílet tetřevy a zajíce na jeho vlastní půdě, je nám řečeno, že by to bylo přijetí doktríny o přirozených právech, zdroj všeho zla Francouzské revoluce.“*¹²⁵

Postupně se ale začaly objevovat protesty proti antirevoluční hysterii. Lidé zřetelně cítili, že jejich práva jsou omezenější než před revolucí. Někteří si stýskali, že přestože Francie měla několik skvělých reformátorů na počátku revoluce, francouzský lid neměl tradici městských setkání a politických diskuzí, ani Magnu Cartu, nebo Bill of Rights. Represe tedy

¹²⁴ DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992, s. 208-209.

¹²⁵ „If a book is written containing new opinions on subjects of philosophy and literature, we are told to avoid them, for to Voltaire and Rousseau is to be ascribed the French Revolution. If an ignorant cobbler harangues a ragged mob in Smithfield, we are told that the state is in danger, for the fury of a mob was the beginning of the French Revolution. If there is discontent in the manufacturing towns, we are told that discontent of the manufacturing towns in France was the great cause of the French Revolution. Nay; even if it is proposed to allow a proprietor of land to shoot partridges and hares on his own ground, we are told that this would be to admit the doctrine of natural rights, the source of all the evils of the French Revolution.“ RUSSELL, John, *Essay and Sketches of Life and Character. By a Gentleman who has left his Lodgings*, London, 1820, s. 141-142.

šla proti anglické tradici. Začaly se dokonce objevovat hlasy veřejně zdůrazňující přínosy revoluce ve Francii. Někteří radikálové si dovolili tvrdit, že Francie je na tom teď lépe než před revolucí, odvolávající se například zrušení dědičných postů, založení reprezentativní instituce nebo pokroky v zemědělství. Zdůrazňovali, že násilí revoluce bylo vyústěním specifických podmínek, a samotný koncept revoluce tedy není nutně špatný.

Ve 30. letech 19. století tak Velká francouzská revoluce jako protiargument proti jakékoliv změně začala ztrácet svoji váhu. Tomu napomohla i relativně mírná povaha soudobých evropských revolucí a Červnová revoluce v roce 1830, která potvrdila, že politická změna pomocí revoluce je kontrolovatelná.¹²⁶

Stále oddalovaná parlamentní reforma a zklamání s tím spojené navíc připravily příznivější půdu pro přijetí myšlenek Velké francouzské revoluce. Rozčarování radikálové se obrátili k Thomasu Painovi a někteří šli dokonce tak daleko, že se ztotožnili s jakobíny. Navzdory jejich nechvalně známému teroru se objevily tendence jejich vládu glorifikovat. Radikálové používali jejich symboly a rétoriku vyzývající k odstranění nobility nebo provokativně zpívali *Ça ira*. Vůdci povstání ve Spa Filelds roku 1816 mluvily o založení Výboru veřejného blaha a používali trikoloru.¹²⁷ Republikánské myšlenky byly ve vzduchu. Typickým příkladem jsou články radikálního novináře J. H. B. Lorymera, od roku 1831 editora časopisu „The Republican“, který věřil, že Evropu čeká velká vlna revolucí shrnujících monarchie a navrhoval vytvoření národního shromáždění, ne nepodobnému jakobínskému Konventu.¹²⁸

Dalším příkladem extrémního radikála sympatizujícího s jakobíny je původem irský historik Velké francouzské revoluce James Bronterre O'Brien, obdivovatel Robespiera, Saint-Justa a Marata. Konstituční rojalisté Ústavodárného shromáždění podle něj reprezentovali horní vrstvy obyvatel, čemuž odpovídala i ústava z roku 1791, ponechávající masy „*napospas vyšší a střední třídě*“.¹²⁹ Girondisté pro něj byli „*právníci, bankéři a blábolící pisálci žárlicí na nobilitu a privilegované řády, toužící ukrást vládu, a všechnu moc z ní pocházející, pro sebe*“.¹³⁰

¹²⁶ DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992, s. 210-212.

¹²⁷ HONE, Ann, *For the Cause of Truth: Radicalism in London 1796-1821*, Oxford, 1982, s. 264.

¹²⁸ DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992, s. 208-228.

¹²⁹ „*At the utter mercy of the upper and middle classes.*” O'BRIAN, *The Life and Character of Maximilian Robespierre*, vol. 1, London, 1838, s. 519.

¹³⁰ „*Lawyers, bankers, and babbling literati, who, jealous of the nobility and privileged orders, sought to swindle the Government, and all the advantages derivable from it, into their own hands.*” O'BRIAN, *The Life and Character of Maximilian Robespierre*, vol. 1, London, 1838, s. 522.

Radikalismus v jakobínském duchu ale zdaleka nepřevažoval. Mentalita radikálů byla většinou ovlivněna směsí „anglosaského“ konstitucionalismu, agrárního socialismu, pseudonáboženského militarismu a republikanismu v duchu 17. století.¹³¹ Většina reformátorů se obracela k O'Brianem zatracovaným girondistům, kteří pro ně reprezentovaly pravé hodnoty revoluce. Filosof John Stuart Mill je popsal jako „nejryzejší a nejobetavější skupinu mužů [...], kteří kdy figurovali v lidské historii.“¹³² Na odsouzení Robespiera a jakobínů by jim stačilo to, že uvěznil Thomase Paina, a kdyby zůstali déle u moci nejspíš by ho popravili.¹³³

Ve 30. letech 19. století tak získal pozitivní zájem o revoluci jako zdroj inspirace mezi radikály značnou popularitu. Důvodem oživení zájmu byla jednak červnová revoluce 1830, jednak radikalizace 30. let 19. století, která byla spojena nejenom s Wellingtonovou neochotou přijmout reformu, ale také s ekonomickou recesí. Přestože možnost revoluce v Británii v tomto období je značně diskutabilní, jisté je, že snahy radikálů podpořené další revolucí ve Francii měly pozitivní dopad na konečné přijetí reformy v roce 1832.

Parlamentní reforma nicméně nebyla jedinou položkou na programu radikálů. Bojovali mimo jiné za volný trh, reformu vzdělání, úpravu *Poor Laws*, vězeňskou reformu nebo úpravu veřejné hygieny. Méně realistické cíle, jako zrušení monarchie, v zásadě následovali myšlenky osvícenství, Velké francouzské revoluce a Thomase Paina, ne nutně v tomto pořadí.

4. 2. 2 Chartismus

Chartismus bývá považován za první masové hnutí pracující třídy na světě. Vznikl roku 1838 jako reakce na o šest let dříve přijatou *Reform Bill*, konkrétně na fakt, že rozšířila pouze práva střední třídy a masy pracujících zůstávaly stále bez politických práv. Přesvědčení demokraté byli znechuceni whigismem a buržoazními reformami ignorující požadavky většiny. Antagonismus mezi třídami sílil. Nenávist k aristokracii měla svou tradici nejen v Anglii, ale s reformou vzrostla i nenávist ke střední třídě, která se naopak cítila stále více nadřazená pracujícím masám. Pracující třída, která přijetí reformy výrazně napomohla, se cítila zrazena.¹³⁴ Nespokojenost byla navíc prohloubena hospodářskou krizí.

¹³¹ DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992, s. 214-215.

¹³² MILL, John Stuart, *Essays on French History and Historians*, in: *Collected Works of John Stuart Mill*, Toronto, 1985, s. 99.

¹³³ DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992, s. 219.

¹³⁴ DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992, s. 215-217

V této atmosféře v roce 1837 šest členů parlamentu a šest členů pracující třídy zformovalo výbor, který sepsal zakládající text Chartismu. Charta politických požadavků, která také dala tomuto masovému hnutí jeho jméno byla napsána jedním z vůdců *London Working Men's Association*. Shrnovala požadavky pracující třídy do šesti základních bodů: volební právo pro každého muže nad jednadvacet, tajná volba, zrušení požadavku majetku pro členy parlamentu, plat pro členy parlamentu, rovnoměrné volební distrikty a roční obecné volby.¹³⁵ Všechny body kromě posledního byly zlegalizovány do roku 1918.

Radikálům se Charta obecně jevila jako příliš mírná (někteří například požadovali rozšíření volebního práva i pro ženy),¹³⁶ ale mezi lidmi rychle získala silný ohlas. Bylo uspořádáno několik setkání ve velkých městech, která zaznamenala masovou účast, organizovány stávky a sepsány petice s miliony podpisů, které ale parlament odmítl vyslyšet. Přes snahu vůdců zabránit nezákonnému jednání se v souvislosti s chartismem objevilo několik násilných incidentů, které byli vládou rozhodně potlačeny. Parlament, k celému hnutí od počátku krajně podezřívavý, používal veškeré dostupné prostředky k pacifikaci mas. Nasazeny byli především policejní síly. Několik z vůdců hnutí bylo zatčeno a souzeno pro zradu. Pokus podniknout národní povstání, kterého se vláda tolik obávala, byl ale neúspěšný.

Eklektická povaha chartismu umožňuje vystopovat vliv mnoha myšlenek Velké francouzské revoluce. Podobně jako v jiných případech je ale nutné se ptát, jestli si jejich nositelé byli vědomi, že přijímají myšlenky někoho jiného nebo jestli věřili, že jsou jejich autory. A možná skutečně byli. Některé nové principy prosazené za Velké francouzské revoluce nám dnes přijdou natolik samozřejmé, že je snadno představitelné, že se mohly objevit nezávisle.

V případě chartismu byl důležitější negativní dopad revoluce. Hnutí bylo od počátku stigmatizováno trvajícím strachem z možnosti revoluce v Británii. Za dočasným selháním Chartismu stálo mnoho důvodů (neschopnost získat podporu střední třídy, zlepšení ekonomické situace atd.), ale na žádném z nich by nezáleželo, pokud by členové parlamentu byli ochotni překonat svojí paranoii a naslouchat. Po odmítnutí petice v roce 1842 napsala *Northern Star*: „*Tři a půl milionu lidí tiše, spořádaně, rozvážně, mírumilovně, ale pevně požádalo jejich vládců, aby konali spravedlnost; a jejich vládců jejich protest nevyslyšeli. Tři a půl milionu lidí žádalo o dovolení popsat křivdy na nich spáchané a vymáhat jejich nárok na SPRAVEDLNOST, a „Komora“ rozhodla, že nebudou vyslyšeni! Tři a půl milionu ze*

¹³⁵ BLOY, M., *The People's Charter*, <http://www.victorianweb.org/history/chartism4.html> (Leden, 2011)

¹³⁶ THOMPSON, E. P., *The Making of the English Working Class*, Harmondworth, 1979, s. 85

*zotročené třídy nabídlo olivovou ratolest míru privilegovaným třídám s volebním právem usilující o pevné a stabilní spojenectví na principu ROVNOSTI PŘED ZÁKONEM; a privilegovaní s volebním právem odmítli připojit se ke smlouvě! Zotročená třída má zůstat zotročená. Symbol a znamení podřízenosti nemají být odstraněny. Předpoklad podřízenosti má trvat. Lidé nemají být volní.*¹³⁷

4. 2. 3 Republikáni

V průběhu 19. století dosáhla pracující třída mnoha ze svých vytyčených cílů, ale jeden zásadní požadavek nebyl vyslyšen ani během 20. století - požadavek následovat moderní trendy, zahrnout vládnoucí dynastii a vyhlásit republiku, který vykrytalizoval v „nejheretičtější fázi moderního anglického radikalismu.“¹³⁸

Nápad samozřejmě nebyl nový. Byl tu příklad Commonwealthu z anglických dějin 17. století nebo nedávno založené republiky v severní Americe. Osvícenství a Velká francouzská revoluce pak daly republikánským myšlenkám nový impuls a principy První francouzské republiky měly na anglické republikány 19. století zásadní vliv. Pravdou ale je, že s odkazem na násilnou fázi, kterou revoluce nabrala, britští republikáni většinou preferovali dávat za příklad republikanismus ve Spojených státech.¹³⁹

Velký význam měl také text populárního obdivovatele revoluce Thomase Paina z roku 1776. Ve svém pamfletu „Zdravý rozum“ Paine brojí proti nepřirozenému rozdělení původně svobodných lidí mezi krále a poddané a iracionálnímu konceptu dědičného nástupnictví „jelikož otevírá dveře bláznivým, zkaženým a nevhodným, má tak ve své podstatě útlak. Muži, kteří se dívají sami na sebe jako na zrozené k panování a na ostatní jako na své sluhy, vyrůstají jako domýšlivci. Vydělením ze zbytku lidstva je jejich mysl již v mládí otrávena

¹³⁷ „Three and half millions have quietly, orderly, soberly, peaceably but firmly asked of their rulers to do justice; and their rulers have turned a deaf ear to that protest. Three and a half millions of people have asked permission to detail their wrongs, and enforce their claims for RIGHT, and the 'House' has resolved they should not be heard! Three and a half millions of the slave-class have holden out the olive branch of peace to the enfranchised and privileged classes and sought for a firm and compact union, on the principle of EQUALITY BEFORE THE LAW; and the enfranchised and privileged have refused to enter into a treaty! The same class is to be a slave class still. The mark and brand of inferiority is not to be removed. The assumption of inferiority is still to be maintained. The people are not to be free.” Northern Star 30 April, 1842, s.4.

¹³⁸ „The most heretical phase of modern English radicalism,” GOSSMAN, Norbert J., Republicanism In Nineteenth Century England, in: *International Review of Social History* (1962), 7, 1962, s. 48.

¹³⁹ DINWIDDY, John Rowland, *Radicalism and reform in Britain, 1780-1850*, London, 1992, s. 207.

*pocitem vlastní důležitosti; a svět, v němž jednají, se natolik materiálně liší od obecného světa, že mají jen málo příležitostí poznat opravdové zájmy svých poddaných, takže když nakonec nastoupí k vládě, jsou často těmi pro vládu nejnevhodnějšími na celém svém území.*¹⁴⁰

Tyto myšlenky našly odezvu u nezanedbatelného množství radikálů a Chartistů. Královna Viktorie byla značně nepopulární. I ve druhé polovině 19. století, po pádu Chartismu, označoval radikální tisk královnu jako „naši laskavou, drahou královnu, která... by se mohla snadno obejít bez příspěvků, který pro ní vydělávají její věrní poddaní... pokud tedy netouží být posledním anglickým monarchou...“¹⁴¹ a mluvili o “neštěstí být osedláni dalším příspěvkem potomstva královských nenažranců.”¹⁴²

Situace došla tak daleko, že vláda byla nucena přijmout opatření, konkrétně přijetím takzvaného *Treason Felony Act* v roce 1848. Podpora republikanismu byla od této doby trestná, přičemž viníci byli zpočátku deportováni do Austrálie, později vězněni. To nicméně nedokázalo volání po zániku monarchie zastavit a to proto, s měnící se intenzitou, pokračuje až do současnosti.

¹⁴⁰ „As it opens a door to the foolish, the wicked, and the improper, it hath in it the nature of oppression. Men who look upon themselves born to reign, and others to obey, soon grow insolent. Selected from the rest of mankind, their minds are early poisoned by importance; and the world they act in differs so materially from the world at large, that they have but little opportunity of knowing its true interests, and when they succeed in the government are frequently the most ignorant and unfit of any throughout the dominions.” PAINE, Thomas, *Common Sense*, <http://www.ushistory.org/paine/commonsense/sense3.htm> (Leden, 2011).

¹⁴¹ „Our good kind, and dear Queen, who... could easily dispense with the allowance which her loyal subjects make her... unless she desires to be the last of England's monarchs...” *The National Reformer*, 31 October 1869.

¹⁴² „Misfortune in being saddled with another addition to the brood of royal Cormorants.” *Northern Star*, 9 November 1844.

ZÁVĚR

Přes neúspěch snah asociálního hnutí o parlamentní reformu přineslo 18. století do politického života Velké Británie mnoho změn. V duchu britské tradice to byly změny nenápadné, pozvolné, nevyžadující gilotinou useknuté hlavy. Přes určité výkyvy přetrvával trend omezování moci krále, čemuž napomohly jak parlamentní výnosy, tak řada náhod včetně nemoci Jiřího III., která tak výrazně poznamenala 80. léta. Pozitivní vliv měla paradoxně i prohraná válka s americkými kolonisty, která ukončila pokus Jiřího III. o osobní moc a zabránila tak boji o konstituci a také poodhalila nový prvek, který měl postupně nabývat na významu.

Tímto tajemným prvkem bylo veřejné mínění. Na počátku století ještě ignorováno zvolenými zástupci, kteří neviděli důvod, proč by měly brát v úvahu názor „lidu,“ který si ztotožňovali s chátrou. O sto let později už si tento luxus nemohli dovolit. Důležitým impulzem pro diskuzi byla jednak prohraná válka v Americe, ale především události, které následovaly pád Bastily. Velká francouzská revoluce, jak jsme si zvykli tyto události souhrnně nazývat, je dnes právem považována za jeden ze základních kamenů utvářejících moderní svět. Vliv osvícenských myšlenek uzákoněných revolucionáři přetrvává dodnes. Británie nebyla proti tomuto působení imunní.

Už od počátku tak byla revoluce debatována všemi třídami, které vyprodukovaly celou řadu fundamentálně odlišných názorů. Zpočátku převládala tendence s revolucí sympatizovat. Politici byli obecně ohledně francouzského vývoje optimističtí, především protože vítali oslabení odvěkého nepřítele Anglie a jejich optimismus nakazil nižší vrstvy. Mnozí se navíc nadchli pro ideály šířené revolucionáři. *London Corresponding Society* je jen jedním z příkladů společnosti sdružující pro-francouzské sympatizanty.

Jejich pozice se ztížila poté, co se Británie připojila k protirevoluční koalici. První ministr Pitt, který si nic nepřál víc než udržet neutralitu a v pokoji reformovat, neviděl po ohrožení Nizozemí jiného východiska než zahájit válečné operace. Z Francie se tak stal i ideologický nepřítel a vyznavači revolučních myšlenek se přes noc stali nebezpečnými. Byla přijata série zákonů omezujících jejich činnost, které byly napadány hlavním příznivcem revoluce na politické scéně, vedoucí osobností whigů Charlesem Jamesem Foxem, který kvůli svým ideálům neváhal dopustit

rozkol své strany a ukončit přátelství s jedním z největších nepřátel revoluce Edmundem Burkem.

Do konce napoleonských válek tak situace nebyla pro osvícenské radikály příznivá. Lidé jako Thomas Paine byli nuceni emigrovat, jejich vliv ale válku přežil. Od 20. let 19. století se pomalu začala probouzet nově zformovaná pracující třída, která se, k zděšení politiků, začala politicky vyhraňovat a jednotit. Hnutí, která v této souvislosti vznikla, s oblibou přijímala myšlenky Thomase Paina a Velké francouzské revoluce. Objevily se radikální požadavky všeobecného volebního práva, svržení monarchie atd.

Na druhou stranu ale Revoluce cestu radikálu za širší svobodou značně ztěžovala. Volební reforma, diskutovaná už od poloviny 18. století, byla odložena až na rok 1832 a vytoužená *Reform Bill* se v praxi vztahovala jen na vyšší střední třídu. Jako reakce na tuto skutečnost se zformovalo chartistické hnutí, požadující rozšíření volebního práva na všechny dospělé muže. Vláda, pamatující na francouzský případ, byla ale k tomuto i k jiným hnutím značně podezřívavá a ustupovala proto tak pomalu, jak považovala za bezpečné. Bylo učiněno i několik kroků zpět jako například vytvoření politického sboru, jehož uzákonění jde proti domněnce, že lidé získávali v průběhu dějin stále více svobody.

Velká francouzská revoluce je událost, která budila, budí a zřejmě vždy bude budit značnou míru kontroverze. Názory na ní nepopíratelně měly svou genezi, čehož je Británie skvělým příkladem.

BIBLIOGRAFIE: PRAMENY A LITERATURA

I) Vydané prameny

BURKE, Edmund, *Reflections on the Revolution in France: and on the proceedings in certain societies in London relative to that event*, London, 2006.

COUPLAND, R. (ed.), *The War Speeches of William Pitt*, Oxford, 1915.

HORNER, Leonard (ed.), *Memoirs and Correspondence of Francis Horner, M.P. Volume I*, London, 1843.

CHRISTIE, Thomas, *Letters on Revolution of France*, Part I, London, 1791.

MILL, John Stuart, *Essays on French History and Historians*, in: *Collected Works of John Stuart Mill*, Toronto, 1985.

PAINE, Thomas, *Common Sense*, <http://www.ushistory.org/paine/commonsense/sense3.htm> (Leden, 2011).

PAINE, Thomas, *The Rights of Man*, New York, 1973.

PITT, William, *The speeches in the House of Commons: in four volumes: Volume I*, London, 1806.

RUSSELL, John, *Essay and Sketches of Life and Character. By a Gentleman who has left his Lodgings*, London, 1820.

WOLLSTONECRAFT, Mary, *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution and the Effect It Has Produced in Europe*, in: *Analytical Review*, vol. 20, 1794.

The National Reformer.

Northern Star.

II) Odborná literatura

AUGUSTÍNOVÁ, Blanka, *K vnitropolitickému vývoji a zahraniční politice Velké Británie v době první Pittovy vlády (1783-1801)*, Praha 2005.

BARKER, Hannah, *Newspapers, politics, and public opinion in late eighteenth-century England*, Oxford, 1998.

BARNES, Donald Grove, *George III and William Pitt, 1788-1806*, London, 1939.

BEATTIE, John M., *Crime and the Courts in England 1660-1800*, Oxford, 1986.

CLAEYS, Gregory. *The French Revolution Debate in Britain*, New York, 2007.

CLAEYS, Gregory, *Thomas Paine: Social and Political Thought*, Florence, 1989.

CONNIFF, James, Edmund Burke and His Critics: The Case of Mary Wollstonecraft, in: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 60, No. 2 (Apr., 1999).

DINWIDDY, J. R., *Radicalism and Reform in Britain 1780–1850*, London, 1992.

EVANS, Eric, J., *William Pitt the Younger*, London, 1999.

GOSSMAN, Norbert J., Republicanism In Nineteenth Century England, in: *International Review of Social History* (1962), 7, 1962.

HAMPSHER-MONK Iain, Edmund Burke's Changing Justification for Intervention, in: *The Historical Journal*, Vol. 48, No. 1 (Mar., 2005)

HOBHOUSE, Christopher, *Fox*, London, 1964.

HOLLAND ROSE, J., Burke, Windham, and Pitt, in: *The English Historical Review*, Vol. 27, No. 108 (Oct., 1912).

HONE, Ann, *For the Cause of Truth: Radicalism in London 1796-1821*, Oxford, 1982.

JENSEN, Merrill , *The Founding of a Nation: A History of the American Revolution, 1763–1776*, New York, 1968.

JONES, Clyve, *Britain in the First Age of Party, 1680-1750: Essays Presented to Holmes*, Geoffrey, London, 1986.

JUPP, Peter, *The governing of Britain, 1688-1848: the executive, Parliament, and the people*, New York, 2006.

LEHMAN, Bruce P., *Colonial Wars and Imperial Instability, 1688-1793*, in: MARSHALL, P. J. ed., *The Oxford history of the British Empire: The eighteenth century*, Oxford, 2001

MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1993.

MILLER, J., Kořeny Great Reform Bill, in: *Historica* 27, 1996.

MITCHELL, Leslie George, *Charles James Fox*, Oxford, 2007.

MORGAN, Kenneth O. a kol., *Dějiny Británie*, Praha 1999.

O'BRIAN, *The Life ad Character of Maximilian Robespierre*, vol. 1, London, 1838.

POCOCK, J. G. A., *The Machiavellian Moment*, Princeton, 1975.

PRIOR, James, *A life of Edmund Burke*, London, 2009.

RANDLE, John: *Understanding Britain: History of the British*, Oxford 1981.

RIGBY, Brian “The French Revolution and English Literary Radicals: the Case of the Analytical Review”, in: *The Impact of the French Revolution on European Consciousness*, Gloucester, 1989.

ROBINSON, Howard, *The Development of the British Empire*, Boston, 1922.

SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha, 1999.

SUPPERSTONE, Michael, *Brownlie's Law of Public Order and National Security*, London, 1981.

THOMPSON, E. P., *The Making of the English Working-Class*, Harmondworth, 1979.